

MILITAIRE SPECTATOR

DE UITDAGINGEN VAN (MEER) VROUWEN BIJ DEFENSIE

- De Nederlandse evasion chart
- Crisis in de Luftwaffe tijdens de Koude Oorlog

FOTO SHAPE

In *Militaire Spectator* 2-2023 verschijnt onder meer: '1 German-Netherlands Corps' Comprehensive Approach to Collective Defence. How to shape civil-military interaction towards Collective Defence' van kolonel Paul van der Touw EMSD.

De oorlog in Oekraïne vestigt opnieuw de aandacht op de kwetsbaarheid van burgers en civiele infrastructuur tijdens gewapende conflicten. Met de hernieuwde focus van de NAVO op Collective Defence (warfighting) stelt 1GNC nieuwe prioriteiten voor de toepassing van

de zogenoemde comprehensive approach. 1 GNC geeft een nieuwe richting aan civiel-militaire interactie in het kader van Artikel 5-inzet, met een drieledige focus: Protection of Civilians in Armed Conflict (PoCAC), national resilience (Host Nation), en stewardship.

De centrale vraag is wat dit betekent voor door 1GNC geleide operaties. PoCAC, national resilience en stewardship zouden in ieder geval vast onderdeel moeten zijn van NAVO-oefeningen, als kadering van en succesfactor voor gevechtsoperaties. ■

Veiligheidszorgen?

In februari is het een jaar geleden dat Rusland het soevereine Oekraïne binnen viel. Het is inmiddels in het Westen geen dagelijks nieuws meer. Maken we ons dan geen zorgen meer om een oorlog zo dicht aan de grens van Europa? We lijken eraan te wennen en ons meer met de gevolgen bezig te houden, zoals de schaarste van fossiele brand- en grondstoffen en vooral hoe ons dat in de portemonnee raakt.

De beelden van het dagelijkse leven in Oekraïne die via diverse media voorbijkomen schetsen een bevolking met een toenemend gebrek aan basisvoorzieningen en een nodeloze, nog altijd toenemende, hoeveelheid slachtoffers. Allemaal burgers die weer terug zijn geworpen naar overleven: een dak boven je hoofd, voedsel, water, basale veiligheid: dingen die ineens niet meer vanzelfsprekend zijn door een stelselmatige aanpak van de Russische agressor. Toch lijkt het moreel van de individuele burger en weerbaarheid tegen de situatie waar zij in zitten nog altijd hoog.

Moeten we ons dan geen zorgen maken? Een zwakke krijgsmacht helpt dan natuurlijk niet. Eind vorig jaar publiceerde NRC een reconstructie van dertig jaar bezuinigen op Defensie.¹ Ook – of misschien vooral – als militair toch weer heel confronterend om te lezen hoe Defensie de laatste decennia tegen beter weten in is afgebroken. En hoewel Defensie er met extra financiële middelen uit de *Defensie-nota 2022* alles aan doet om een deel van de opgelopen materiële schade zo snel mogelijk in te halen, zal het nog jaren duren voordat Defensie echt weer op orde is. Spullen kopen lijkt (te) lang te duren, maar duurt minder lang dan mensen, getraindheid en geoefendheid weer op orde te krijgen voor het optreden in het hoogste deel van het geweldsspectrum. Dat is dus wel degelijk een reden tot zorg, maar is het de enige zorg voor het leiderschap en de veiligheid van Nederland?

Hoe weerbaar zouden wij Nederlanders zijn onder vergelijkbare omstandigheden? Het gaat dan niet alleen over meer maatschappelijke betrokkenheid bij Defensie, waar de Commandant der Strijdkrachten in een recent interview op doelde.² Nederlanders maken zich vooral druk om problemen zoals coronabeperkingen, gestegen gasprijzen et cetera, en wijzen dan maar al te graag naar de overheid om de kosten te compenseren. Het is zeer twijfelachtig of dat een instelling is die een Nederlandse samenleving nodig heeft als het er echt op aan zou komen. Helaas voor de gewone burgers en bestuurders: oorlog is niet alleen iets van militairen. Het raakt ons allemaal, en dan is een welvaartsmentaliteit, naast een verzwakte krijgsmacht, een extra reden tot zorg. Misschien hebben de lezers ideeën hoe hiermee om te gaan? ■

1 Tom-Jan Meeus, 'Hoe Defensie zo verzwakte dat 'Poetin ervan smulde'', NRC, 31 december 2022/1 januari 2023.

2 Karel Berkhout, 'Veiligheid is van ons allemaal', Noordhollands Dagblad, 7 januari 2023.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
Itkol drs. L. Boskeljon-Horst
kol dr. A.J.H. Bouwmeester
prof. dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kap (R) L.J. Leeuwenburg-de Jong MA
(e-outreach)
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar

BUREAUREDACTIE

M. Katsman MA
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Bivak KMA in Arnhem,
december 2020

Foto: MCD, Hille Hillinga

De uitdagingen van (meer) vrouwen bij Defensie

Amber Spijkers, Anke Snoek en Eva van Baarle

Een actieonderzoek wijst uit dat er bij Defensie al inspirerende ideeën bestaan en initiatieven zijn ontwikkeld om de positie van vrouwen te verbeteren.

Masterprogramma's Military Strategic Studies en Compliance and Integrity in International Military Trade

Kijk voor de voorlichtingsdagen van de masters MSS en CIIMT en meer informatie elders in dit blad.

50-52

De Nederlandse evasion chart

Petra de Jong en Alexander Claver

De *evasion chart* voor militairen die geïsoleerd raken in vijandelijk en onbekend gebied blijft ook in de digitale tijd een beproefd analogo hulpmiddel.

Crisis in de Luftwaffe tijdens de Koude Oorlog

Albert Vinke

Een incident waarbij twee F-84F Thunderstreaks van de Luftwaffe in 1961 het DDR-luchtruim schonden handelde de Bundeswehr op een amateuristische manier af.

EN
VERDER

EDITORIAAL	Veiligheidszorgen?	1
GASTCOLUMN	Strategische autonomie in 4 dimensies	42
TEGENWICHT	Besluitvorming	44
BOEKEN	<i>De minister en de majesteit</i>	46
RETROSPECTATOR	Generaal Haex aan de wieg en het graf van de IJssellinie	48

De uitdagingen van (meer) vrouwen bij Defensie

Naar een positieve gezamenlijke agenda voor de toekomst

Amber Spijkers, Anke Snoek en Eva van Baarle*

De laatste jaren is er, zowel in de media als op beleidsniveau, groeiende aandacht voor de ervaringen en positie van vrouwen binnen Defensie. Ondanks deze aandacht is maar weinig bekend over de positie van vrouwen in de gehele defensieorganisatie en wat men in praktische en positieve zin kan *doen* om de positie van vrouwen te verbeteren. Dit artikel beschrijft de bevindingen van een actieonderzoek dat, ter bevordering van de sociale veiligheid, sinds 2019 op tien defensielocaties wordt uitgevoerd. Hierbij komen de ervaringen van defensie medewerkers met betrekking tot de positie van vrouwen aan de orde, een thema dat op negen van de tien locaties tijdens interviews naar voren kwam. Actieonderzoek draait om het ondersteunen van medewerkers bij het ontwikkelen van acties die hun werksituatie verbeteren. We presenteren zo'n actie en bespreken de randvoorwaarden om een effectieve bottom-up-interventie te ontwikkelen, te implementeren en te borgen.

FOTO MCD, LOUIS MEULSTEE

* A.S. Spijkers MSc MA is promovenda bij de afdeling Ethiek, Recht en Humaniora, Amsterdam UMC, locatie VUmc. Dr. A. Snoek werkt als postdoc-onderzoeker bij de afdeling Ethiek, Recht en Humaniora, Amsterdam UMC, locatie VUmc. Dr. E.M. van Baarle is universitair docent Militaire Ethiek aan de Nederlandse Defensie Academie in Breda. De auteurs willen alle deelnemers aan het actieonderzoek bedanken voor hun openheid, inzet en doorzettingsvermogen. Zij zijn de drijvende kracht in het project. Veel dank aan Annemarie Samsom en Robin Daver voor het meelezen en hun suggesties ter verbetering van het artikel.

- 1 C.A. van der Maat, 'Diversiteit en inclusiviteit', kamerbrief Tweede Kamer van der Staten-Generaal (Den Haag, 29 maart 2022).
- 2 Onder gendergelijkheid wordt verstaan het gelijk stellen en gelijk behandelen van mensen ongeacht geslacht, genderidentiteit of seksuele geaardheid. In dit artikel hebben we het over de positie van vrouwen. Dit zien wij als onderdeel van het streven naar gendergelijkheid; H. Carreiras, 'Gender relations in the armed forces: Does the draft make a difference?', *Security and Peace* 30 (2012) (1) 19-24; C. Duncanson en R. Woodward, 'Regendering the military: Theorizing women's military participation', *Security Dialogue* 47 (2015) (1) 3-21.

Defensie streeft al jaren naar meer inclusie en het aantrekken van meer vrouwelijke medewerkers, bijvoorbeeld met de doelstelling dat in 2030 van alle medewerkers dertig procent vrouw is.¹ Maar het aantrekken van meer vrouwen binnen Defensie leidt niet automatisch tot een betere positie van vrouwen of (meer) gendergelijkheid.² Defensie is van oudsher een

masculiene organisatie, waarin kwaliteiten of informele normbeelden passend bij het beeld van een *warrior hero*, zoals kracht, ratio en tonen van daadkracht, van grote invloed zijn op

*Het aantrekken van vrouwen binnen
Defensie leidt niet automatisch tot een betere positie
van vrouwen of (meer) gendergelijkheid*

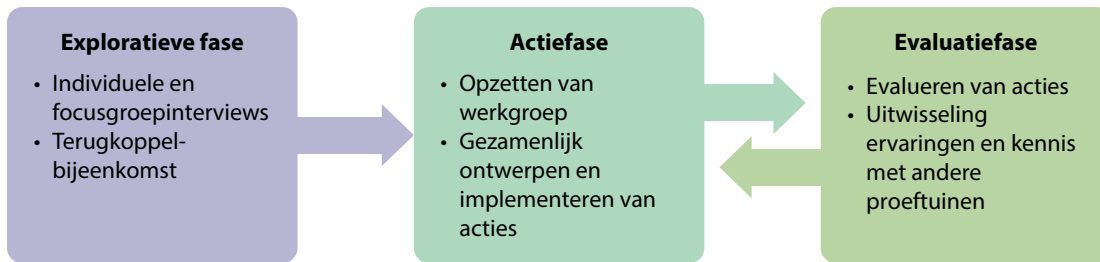

Een hogere instroom van vrouwen – en medewerkers die afwijken van de masculiene norm – levert de nodige spanningen en uitdagingen op

- 3 J. Acker, 'From sex roles to gendered institutions', *Contemporary Sociology* 21 (1992) (5) 565-569; C. Duncanson, 'Forces for good? Narratives of military masculinity in peacekeeping operations', *International Feminist Journal of Politics* 11 (2009) (1) 63-80; O. Hauser, "'We rule the base because we're few'", *Journal of Contemporary Ethnography* 40 (2011) (6) 623-651; A. King, 'The female combat soldier', *European Journal of International Relations* 22 (2015) (1) 122-143; D.S. Levin, "'You're always first a girl!': Emerging adult women, gender, and sexuality in the Israeli army", *Journal of Adolescent Research* 26 (2010) (1) 3-29; D.H.J. Morgan, 'Theater of war: Combat, the military, and masculinities', *Theorizing masculinities* (Thousand Oaks, California, USA, SAGE Publications Inc, 1994) 166-182; L. Sion, 'Peacekeeping and the gender regime: Dutch female peacekeepers', *Journal of Contemporary Ethnography* 37 (2008) (5) 561-585; R. Woodward en T. Winter, *Sexing the soldier: The politics of gender and the contemporary British Army* (London, Routledge, 2007) 160.
- 4 S. Dharmapuri, 'Just add women and stir?', *The U.S. Army War College Quarterly: Parameters* 41 (2011) (1) 56-70.
- 5 Ministerie van Defensie, 'Defensie Actieplan 1325: 2021-2025' (Den Haag, 2020); I. Andriessen, W. Vanden Berghe en L. Sterckx, 'Grenzen aan de eenheid' (Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2017); E. Rosenberg, K. Berkhout en D. Bravenboer, 'Twee oud-luitenant-kolonels: "Als vrouw bij defensie loop je op je tenen"', *NRC* (26 juni 2021, Weekend) 20-22; over de impact van gender-gerelateerde normbeelden op cadetten van de Koninklijke Militaire Academie: I. Tziamali, 'De KMA raad ik mijn toekomstige dochter niet eens aan', *Militaire Spectator* 190 (2021) (9); J. Harmsen, 'Bij de marine: langzaam maar zeker verandert er iets', *Trouw*, (17 februari 2022, de Verdieping) 1-5.
- 6 Dit wil niet zeggen dat het voor mannen altijd gemakkelijk is om zich staande te houden binnen de defensieorganisatie. Ook voor hen is het geregeld ingewikkeld en lastig om zich te verhouden tot de masculiene organisatie.

mannen en vrouwen in de organisatie.³ Een hogere instroom van vrouwen – en medewerkers die afwijken van deze masculiene norm – levert dan ook de nodige spanningen en uitdagingen op.⁴ Hiervan getuigt de groeiende aandacht, in zowel de media als in de top van de organisatie, voor de ervaringen en positie van vrouwen.⁵ Desalniettemin is slechts weinig bekend over de positie van vrouwen in de gehele defensie-organisatie en over wat defensie-medewerkers en leidinggevendenden met deze kennis in praktische en positieve zin kunnen *doen*. In dit artikel staat dan ook de volgende vraag centraal: Wat kunnen medewerkers zelf doen om de positie van vrouwen binnen Defensie te verbeteren?

Het antwoord wordt gevormd aan de hand van de resultaten van een defensiebreed actie-onderzoek dat gericht is op het versterken van een sociaal veilige cultuur en dat wordt uitgevoerd op tien verschillende locaties ('proeftuinen', in de resultaten aangeduid als PT's) in opdracht van Directie Veiligheid. Alhoewel sociale veiligheid veel thema's omvat, beperkt dit artikel zich tot het thema 'de positie van vrouwen'.⁶ Eerst worden, op basis van interviews

Figuur 1 Opzet van het actieonderzoek per proeftuin

met defensiemedewerkers en bevindingen tijdens het actieonderzoek, ervaringen met en uitingen over de positie van vrouwen gepresenteerd. Hierna volgt een beschrijving van een actie die defensiemedewerkers zelf hebben ontwikkeld tijdens het actieonderzoek om de positie van vrouwen te verbeteren - om op die manier bij te dragen aan een sociaal veilige werkomgeving. Tot slot bespreken we de bestanddelen en randvoorwaarden die dit soort initiatieven van medewerkers krachtig of effectief maken.

Methode van het actieonderzoek

Het actieonderzoek, dat sinds 2019 wordt uitgevoerd in opdracht van de Directie Veiligheid, heeft als doel de sociale veiligheid binnen Defensie te versterken.⁷ De deelnemende proeftuinen hebben zich hier zelf voor opgegeven. Het actieonderzoek wordt uitgevoerd op twee opleidingsinstituten, één beleidsorganisatie, en zeven operationele eenheden, waarvan twee binnen de Koninklijke Marechaussee, twee binnen de Koninklijke Luchtmacht, twee binnen de Koninklijke Marine en één binnen de Koninklijke Landmacht.

Binnen het actieonderzoek werken interne en externe onderzoekers samen met defensiemedewerkers - van militairen in opleiding tot commandanten en beleidsmedewerkers - om de praktijk en cultuur binnen Defensie in kaart te brengen en (indien nodig) te veranderen.⁸ Het actieonderzoek bestaat uit drie verschillende fases (zie figuur 1). Tijdens de exploratieve fase zijn data verzameld door middel van semi-structureerde individuele en focusgroepinterviews met defensiemedewerkers. Ver-

volgens zijn de bevindingen per proeftuin teruggekoppeld. Aansluitend zijn tijdens de actie- en evaluatiefase van het onderzoek (actie) werkgroepen opgezet die aan de hand van de bevindingen binnen hun proeftuin interventies bedachten, uitprobeerden en evalueerden (voor een overzicht van de datacollectie zie tabel 1).

Bevindingen met betrekking tot de positie van vrouwen

Tijdens de exploratieve fase kwam bij negen van de tien proeftuinen de positie van vrouwen als thema naar voren. Het algemene beeld dat respondenten aandroegen was dat vrouwelijke defensiemedewerkers, en in het bijzonder vrouwelijke militairen, (1) onder een vergrootglas liggen, (2) zich geregeld moeten aanpassen aan de masculiene defensiecultuur, en (3) hun negatieve ervaringen onzichtbaar blijven. Daarnaast bestaat er een (4) angst-regelcultuur die de positie van vrouwen moet beschermen, maar deze ook bemoeilijkt.

1. Onder een vergrootglas

Zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten beschreven dat vrouwen het binnen Defensie zwaarder hebben dan mannen: hun prestaties en gedrag liggen vaak onder een vergrootglas, ze worden vaker uitgetest, en als ze fouten maken, doelen niet halen of emoties tonen, wordt dit vaker gezien als een teken dat ze niet geschikt zijn om bij Defensie te werken. 'Er wordt veel

7 Ministerie van Defensie, 'Versterking van de sociale veiligheid binnen Defensie: onderdeel van het plan van aanpak "Een veilige defensieorganisatie"' (Den Haag, 2021).

8 D. Coghlan, *Doing action research in your own organization* (London, SAGE, 2019).

Proeftuin	Datacollectie
PT1	<ul style="list-style-type: none"> - 6 individuele interviews (6 uur) - 4 focusgroepinterviews met in totaal 18 deelnemers (6 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2 uur) - 16 werkgroepbijeenkomsten (24 uur) - 4 extra interviews over specifiek thema 'vrouwenpraatje' (4 uur) - 1 enquête evaluatie 'modern vrouwenpraatje' (18 respondenten, responspercentage van 66,7%)
PT2	<ul style="list-style-type: none"> - 2 individuele interviews (2 uur) - 6 focusgroepinterviews met in totaal 24 deelnemers (7,5 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2,5 uur) - 3 werkgroepbijeenkomsten (4,5 uur)
PT3	<ul style="list-style-type: none"> - 3 individuele interviews (6 uur) - 5 focusgroepinterviews met in totaal 17 deelnemers (10 uur) - 6 terugkoppelbijeenkomsten (7 uur) - 3 werkgroepbijeenkomsten (5 uur)
PT4	<ul style="list-style-type: none"> - 7 individuele interviews (10,5 uur) - 1 focusgroepinterview met 7 deelnemers (3 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2 uur) - 10 werkgroepbijeenkomsten (14 uur)
PT5	<ul style="list-style-type: none"> - 2 individuele interviews (2 uur) - 2 focusgroepinterviews met in totaal 8 deelnemers (3 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2,5 uur) - 2 werkgroepbijeenkomsten (3 uur)
PT6	<ul style="list-style-type: none"> - 6 individuele interviews (6 uur) - 2 focusgroepinterviews met in totaal 8 deelnemers (3 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2,5 uur) - 2 werkgroepbijeenkomsten (3 uur)
PT7	<ul style="list-style-type: none"> - 8 individuele interviews (8 uur) - 3 focusgroepinterviews met in totaal 9 deelnemers (9 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2,5 uur) - 4 werkgroepbijeenkomsten (6 uur)
PT8	<ul style="list-style-type: none"> - 10 individuele interviews (10 uur) - 3 focusgroep interviews met 11 deelnemers (6 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2 uur)
PT9	<ul style="list-style-type: none"> - 3 focusgroepinterviews met in totaal 13 deelnemers (4,5 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2 uur)
PT10	<ul style="list-style-type: none"> - 12 focusgroepinterviews met in totaal 101 deelnemers (24 uur) - 1 terugkoppelbijeenkomst (2 uur)

Tabel 1 Overzicht van datacollectie en betrokken onderzoekers per proeftuin

meer op je gelet, alle roddels gaan over jou de eerste weken, met elke persoon met wie je praat heb je seks gehad. Het is niet altijd even prettig.' (PT2) En: 'Het gevoel is bij vrouwen, dat ze altijd boven die norm moeten presteren, want als ze

een fout maken, dan is 't al snel zo: "Zie je wel. Vrouwen.'" (PT5)

Als vrouwen successen behaalden werden die toegeschreven aan hun vrouw-zijn, en niet aan

hun kwaliteiten en competenties: ‘Er was een sollicitatieronde [...] En uiteindelijk werd ik toch gekozen. En toen werd er ook meteen gezegd: “oh ja, X is gekozen, het vriendinnetje van de kapitein. Zeker omdat je een lekker wijf bent.”’ (PT1)
En: ‘Ik vind het wel vervelend dat er sommige vrouwen zijn die weten dat ze dingen voor elkaar krijgen omdat ze vrouw zijn. [...] Die krijgen dan makkelijk taken afgetekend. Puur omdat ze een meisje zijn en er goed uitzien.’ (PT8)

Het merendeel van de vrouwelijke respondenten, werkzaam als militair, zei geen behoefte te hebben in de spotlights te staan, maar zich in de eerste plaats als *militair* te willen profileren en niet als *vrouw bij Defensie*. Een van de werkgroepdeelnemers merkte op dat ze zich in wilde zetten voor het verbeteren van de positie van vrouwen, maar dat ze niet het ‘boegbeeld van de feministische golf’ wilde zijn. Een andere respondent vertelde: ‘Iemand confronteerde mij met het feit dat ik toch maar moest accepteren dat ik een rolmodel was. Dat is niet zo’n hele fijne gedachte, waarom moet ik een rolmodel zijn? Dat wil ik helemaal niet zijn.’ (PT4)

2. Aanpassen aan de masculiene defensiecultuur

Zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten gaven aan dat van vrouwen veelal wordt verwacht dat zij zich aanpassen aan de bestaande defensiecultuur. ‘Dat soort dingen moet je gewoon niet doen [...] als vrouw. Dat is gewoon een ongeschreven regel.’ (PT7)

Op plekken waar vrouwen sterk in de minderheid zijn worden zij soms als verstoorders van de ‘mannencultuur’ gezien. De komst van (meer) vrouwen maakt dat bepaalde gewoonten of rituelen, zoals het maken van seksueel-getinte grappen of gezamenlijk porno kijken, moeten worden aangepast of afgeschaft, wat tot weerstand leidt. ‘Het is een mannencultuur. [...] Er zit niks achter. Daar moet dan wel weer wat van gevonden worden. Dat is dan, ja, jammer.’ (PT10)

Vrouwen beschreven dat het een ingewikkelde ‘evenwichtsact’ is om zich ‘op de juiste manier’ te verhouden tot de masculiene defensiecultuur. Enerzijds moeten zij zich hieraan aanpassen, maar anderzijds moeten zij ook weer niet te

hard hun best doen om zich hiertoe te conformeren: ‘Wat er juist mis ging [...] was dat zij krampachtig *one of the guys* wilde zijn.’ (PT5)

Een ander voorbeeld van hoe van vrouwen verwacht wordt dat ze zich aanpassen aan de masculiene defensiecultuur, is het zogeheten ‘vrouwenpraatje’, een instructiepraatje speciaal voor opkomende vrouwelijke militairen. Tijdens dit praatje worden vrouwen gewaarschuwd dat als ze met (te) veel mannelijke collega’s te vertrouwelijk omgaan, of naar bed gaan, ze bekend komen te staan als ‘slet’ of ‘matras’ en tegelijkertijd het imago van hun vrouwelijke collega’s schaden. Tijdens de interviews werd dit praatje, en de negatieve gevolgen hiervan op de ervaren sociale veiligheid, meermaals aangehaald door vrouwelijke respondenten. Gelijktijdig bleek onder mannen juist veel mysterie te bestaan rondom ‘het vrouwenpraatje’. Vrouwelijke respondenten, maar ook sommige mannelijke collega’s, zeiden het als onjuist te ervaren dat alleen vrouwen worden gewaarschuwd voor de gevolgen van hun seksuele gedrag. ‘Wat ik meer kwalijk daaraan vind [...] Dat het dan een vrouwenpraatje is, maar waarom worden de mannen dan niet aangesproken: hé, luister jongens, het is hier geen paradijs. Waar[om] is dat opeens dan een vrouwenprobleem?’ (PT1)

3. Negatieve ervaringen blijven onzichtbaar

De meeste vrouwelijke respondenten gaven aan overwegend positieve ervaringen te hebben bij Defensie, en dat voor hen trots en werkvreugde op de voorgrond staan. Pas gaandeweg het gesprek zeiden ze ook negatieve ervaringen te hebben gehad, die vaak een grote impact hadden, en waaromtrent een zekere handelingsverlegenheid was, zowel bij henzelf als bij hun omgeving. Voorbeelden van dit soort ervaringen zijn leidinggevend en collega’s die impertinente vragen stellen over hun seksleven, verregaande roddels, seksueel overschrijdend gedrag, een dubbele moraal rondom relaties die zij aangaan en onbegrip rondom zwangerschap en borstvoeding.

Veel vrouwen gaven aan niet graag te koop te lopen met hun negatieve ervaringen. De stap om vervelende ervaringen te melden werd als groot

ervaren doordat melden nog meer (ongewenste) aandacht zou kunnen genereren. Als je meldt loop je – als vrouw *en* man - het risico dat je te boek komt te staan als verrader of als iemand die niet voor zichzelf kan opkomen. Ook was er angst dat meldingen kunnen leiden tot repercussies voor de rest van hun carrière, dat het incident wordt opgeblazen of overtrokken gevolgen heeft voor de betrokkene. ‘Stel je voor dat X mij, nou, verkracht dan gaan er wel consequenties aan zitten, maar stel dat jij aan mijn kont zit als we uitgaan en ik denk: ik vind dit eigenlijk niet kunnen. Maar ik ga er niks van zeggen, want ik wil niet dat jij consequenties hebt. Dat is wel wat er gebeurt.’ (PT2)

Als vrouwen hun ervaringen deelden tijdens focusgroepinterviews, reageerden hun mannelijke collega's geschokt. Zij gaven aan maar weinig weet te hebben van welke concrete problematiek vrouwen in de praktijk tegenkomen: ‘Ik heb persoonlijk een keer van iemand [gehoord] [...] Dat bepaalde vrouwen – bijvoorbeeld – niet 's avonds over de kazerne kunnen lopen [...] Daar weet ik dus niks van. [...] Maar als dat het geval is, dan denk ik inderdaad dat het wel noodzakelijk is [om iets te doen]. Want dat vind ik wel echt belachelijk.’ (PT7)

4. Averechtse werking van regelcultuur

De respondenten observeerden dat er naar aanleiding van incidenten binnen Defensie een regelreflex bestaat, die bedoeld is om vrouwelijke defensiemedewerkers te beschermen, maar die soms juist averechts werkt.⁹ Een consequentie van deze regelreflex is dat vrouwen juist nog meer in de schijnwerpers belanden. ‘Er wordt extra naar je gekeken in de zin van dat je al een soort van vreemde eend in de bijt bent. En dan zijn mensen een soort van extra voorzichtig. Dus bijvoorbeeld met dingen zeggen of dingen doen. Wat ertoe leidt dat je juist het gevoel krijgt dat je dus in die spotlights staat.’ (PT1)

Een ander voorbeeld hiervan zijn de regels dat vrouwelijke defensiemedewerkers niet langer alleen op een kamer mogen zijn met een mannelijke opleider/beoordelaar, en dat bij contact tussen vrouwelijke defensiemedewerkers en hun mannelijke leidinggevenden de deur van het kantoor altijd open moet blijven: ‘Er was dus vanaf hogeraf opgelegd dat een kapitein niet meer alleen in een kantoorruimte mag zijn met een vrouw. [...] Terwijl als ik met iets persoonlijk zit en ik zou naar de kapitein toe willen...’ (PT1)

Hoewel deze regels bedoeld zijn om ongewenste intimiteiten tegen te gaan, plaatsen ze vrouwen ook in een uitzonderingspositie, die spontaan contact en normale collegialiteit in de weg staat. Een respondent gaf aan dat ze, als enige vrouw in haar team, een eigen kamer had, maar hierdoor het samenwerken en de groepsvorming met haar collega's miste.

Vanuit de proeftuinen zeiden veel deelnemers moe te zijn van de regeldrift bij Defensie, en dat het in hun ogen zinvoller is om met elkaar in gesprek te gaan over wat nou normaal en wenselijk is in de interactie met elkaar. ‘Er gaat iets mis en ik knipper drie keer met mijn ogen en we hebben er in een keer vijftig nieuwe regels bij en een aanwijzing van de minister of de SG van ja, “gij zult niet meer dit en gij zult niet meer dat.” [...] ik denk dat dat niet de oplossing is, maar dat dat juist contraproductief werkt omdat mensen zich steeds verder bekneld voelen.’ (PT7)

Een positieve agenda voor de toekomst: voorwaarden en ontwikkelen van acties

Naast het in kaart brengen van de positie van vrouwen binnen de proeftuinen is er ook gekeken naar acties om de positie van vrouwen te verbeteren. De initiatieven in de proeftuinen en het uitvoeren van het actieonderzoek brachten belangrijke voorwaarden aan het licht voor het ontwikkelen van acties: (1) bewustwording en erkenning van problematiek, (2) een veilige omgeving voor dialoog en gezamenlijk

⁹ Alhoewel in dit artikel de effecten van de regelreflex op vrouwelijke medewerkers worden besproken, kan niet worden ontkend dat deze ook zijn weerslag heeft op mannelijke medewerkers. Uit de interviews blijkt dat de regelreflex ook maakt dat mannelijke collega's kwetsbaarder zijn voor onterechte beschuldigingen, wat kan maken dat zij vervolgens ook anders naar hun vrouwelijke collega's kijken en anders met hen omgaan.

Een consequentie van de regelreflex bij Defensie is dat vrouwen juist nog meer in de schijnwerpers belanden

FOTO MCD, PHIL NIJHUIS

eigenaarschap, (3) vertrouwen, steun en mandaat vanuit de organisatie en (4) het borgen van acties in de organisatiestructuur. Na het toelichten van deze voorwaarden geven we een voorbeeld van een actie waarin al deze elementen terugkomen.

1. Bewustwording en erkenning van problematiek: het lef om kritisch te kijken naar eigen organisatie(structuren)

Een belangrijke eerste stap bij het bevorderen van de positie van vrouwen binnen Defensie is het creëren van bewustzijn en erkennen van de ervaringen van vrouwen. Tijdens focusgroep-interviews zeiden mannelijke respondenten weinig te weten over de ervaringen van hun vrouwelijke collega's. Ze vonden het een eye-opener deze te horen, en reageerden steunend naar hun vrouwelijke collega's. Verschillende leidinggevenden gaven aan hun vrouwelijke collega's af en toe apart te nemen, en ze naar hun ervaringen te vragen, één op één, of met meerdere vrouwelijke collega's tegelijk. Ook binnen het actieonderzoek werd dit thema tijdens werkgroepbijeenkomsten op de agenda

gezet, werden ervaringen uitgewisseld, en werd er gesproken over hoe de positie van vrouwen kan worden verbeterd zonder vrouwen te veel in de spotlight te zetten.

Tegelijkertijd was er een zekere weerstand om te spreken over het thema, de positie van vrouwen. Zo kwam tijdens het actieonderzoek de positie van vrouwen binnen Defensie negatief in het nieuws. Dit leidde tot discussies in de proeftuinen. Naast de nodige herkenning, reageerden velen ook ontkennend: 'dat gebeurt niet bij mijn [defensieonderdeel]' en 'ik herken dit niet'. Veel medewerkers gaven aan de negatieve publiciteit rondom Defensie zat te zijn. Na een negatief krantenbericht worden ze door familie en vrienden aangesproken over waarom ze bij zo'n bedrijf willen werken, terwijl ze zelf juist erg trots zijn op hun werk, het is een deel van hun identiteit. Een keerzijde van deze trots is dat die in de weg lijkt te staan van de erkenning van problemen.

Ook spraken sommige medewerkers de angst uit dat door positieve discriminatie en politieke

Niet alleen vrouwelijke medewerkers moeten verantwoordelijk worden gehouden voor hun positie binnen Defensie, maar dit is iets waar alle medewerkers binnen de organisatie aan kunnen bijdragen

FOTO MCD, AARON ZWAAL

correctheid de toelatingsnormen naar beneden bijgesteld worden, wat de operationele veiligheid in gevaar zou kunnen brengen. Ook dit soort signalen moeten, of ze terecht zijn of niet, serieus genomen worden, en geven aanleiding tot het agenderen van dit thema.

2. Een veilige omgeving voor dialoog en gezamenlijk eigenaarschap

In verschillende proeftuinen bestond de behoefte om de dialoog aan te gaan tussen vrouwen én mannen, en om gezamenlijk naar oplossingen te zoeken. Dit houdt in dat niet alleen vrouwelijke medewerkers verantwoordelijk worden gehouden voor hun positie binnen Defensie, maar dat dit iets is waar alle medewerkers binnen de organisatie aan kunnen bijdragen. Dit sluit aan bij de sterke waarde die binnen Defensie wordt gehecht aan kameraadschap. Initiatieven bestaande uit gezamenlijk dialoog en gedeeld eigenaarschap hebben de potentie om onderwerpen uit de taboesfeer te halen, de 'vrouwenproblemen' te demystificeren, en de verantwoordelijkheid te delen. Hiervoor moet wel een basale veiligheid behaald

zijn. In de werkgroepen, waarin medewerkers met verschillende rangen een gezamenlijk dialoog voerden en acties ontworpen, droegen tutoyeren, actief luisteren en iedereen aan het woord laten bij aan het creëren van een laagdrempelige sfeer waarin ieders mening, ervaring of idee gewaardeerd wordt.

3. Vertrouwen, steun en mandaat vanuit de organisatie

Bij het ontwikkelen en implementeren van bottom-up-initiatieven bleek het noodzakelijk om top-down-steun, vertrouwen en mandaat vanuit de organisatie te ontvangen. Het bevorderen van sociale veiligheid (in dit geval de positie van vrouwen) moet in de hele lijn gesteund worden.

Steun en vertrouwen vanuit leidinggevend was niet alleen belangrijk voor het implementeren en borgen van acties, maar was ook essentieel voor het vasthouden van de motivatie van medewerkers. Medewerkers die bottom-up-acties ontwikkelden en initieerden deden dit namelijk op vrijwillige basis. Als leidinggeven-

den positief reageerden, voelden medewerkers zich gewaardeerd, wat hun motivatie versterkte.

Anderzijds bleek dat als de noodzaak van interventies door leidinggevendenden niet werd ingezien of er weinig met hun ideeën werd gedaan, dit het voor medewerkers lastig maakte om aansluiting te vinden bij de organisatie, wat ontmoedigend werkte. Ook aarzelden medewerkers vaker om een actie op te pakken als er (nog) geen ‘groen licht’ van bovenaf was gegeven. Desalniettemin leverde het soms wel degelijk resultaat op als medewerkers niet opgaven en hun ideeën en initiatieven bleven aankaarten bij collega’s en leidinggevendenden.

4. Acties borgen in de organisatiestructuur

Na het verkrijgen van top-down-steun en mandaat is de volgende stap het borgen van (effectieve) acties in de organisatiestructuur. Dit is om verschillende redenen van belang. De hoge doorloop binnen de organisatie kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat na enige tijd niemand zich meer verantwoordelijk voelt voor het (verder) ontwikkelen en implementeren van een actie. Zo zijn er binnen Defensie op papier al verschillende initiatieven ter verbetering van de positie van vrouwen bedacht, maar is er in de praktijk nog maar relatief weinig gedaan met deze plannen en aanbevelingen. Het (laten) ontwikkelen van acties door medewerkers op de werkvloer, die een goed idee hebben van wat in de praktijk zou kunnen werken, kan ervoor zorgen dat een actie breed gedragen wordt, en zodoende ook gemakkelijker te borgen is. Desalniettemin is de organisatie nog niet erg gewend aan bottom-up-initiatieven en moeten leidinggevendenden wellicht wennen aan de proactieve houding van hun medewerkers. Kortom: implementeren kan wat geduld en doorzettingsvermogen van defensiemedewerkers vragen.

Voorbeeld van een ‘best practice’

Hieronder volgt een voorbeeld van een ‘best practice’ in een van de proeftuinen van het actieonderzoek. Het voorbeeld volgt de vier voorwaarden zoals hierboven beschreven.

1. De positie van vrouwen bespreekbaar maken en blijven agenderen

Binnen een proeftuin besloten medewerkers die deelnamen aan de werkgroep een actie te ontwikkelen om de positie van vrouwen te verbeteren. In eerste instantie bestond er wat terughoudendheid bij de deelnemers om met dit thema aan de slag te gaan. Dit kwam onder andere doordat er binnen het management al over dit thema werd gepraat en medewerkers eerst wilden afwachten welke stappen er zouden worden genomen. Echter, de onderzoekers hielden de mogelijkheid open om gelijktijdig en zelfstandig dit thema op te pakken. Bij elk werkoverleg bleef dit thema op de agenda staan. Ook werd na een aantal bijeenkomsten een militair, die al actief met dit onderwerp bezig was, uitgenodigd om deel te nemen aan de werkgroep. Dit droeg eraan bij dat de energie en het gevoel van noodzaak rondom dit thema binnen de gehele werkgroep begon te groeien en er ruimte ontstond om hier inhoudelijk op te reflecteren. In de werkgroep stelden de deelnemers vervolgens voor om aan de slag gegaan met het ‘vrouwenpraatje’, waarin vrouwen onder andere worden gewaarschuwd voor de consequenties van promiscue gedrag (zie het deel over bevindingen, tussenkop 2).

2. Kritisch evalueren en herontwerpen van het ‘vrouwenpraatje’

De deelnemers stelden voor om eerst te inventariseren hoe het vrouwenpraatje binnen de proeftuin door vrouwelijke medewerkers werd ervaren. Er werd besloten om gezamenlijk het meest recente vrouwenpraatje met terugwerkende kracht te evalueren door middel van een enquête en interviews. De resultaten van deze evaluatie werden vervolgens teruggekoppeld naar de werkgroep en zo kon hier gezamenlijk op worden gereflecteerd.

Vervolgens werd er binnen de werkgroep gebrainstormd over de inhoud en het doel van een ‘nieuw praatje’. De feedback die men elkaar gaf tijdens deze bijeenkomsten werd verwerkt en afwijkende of kritische blikken op het praatje werden serieus genomen en meegenomen in de opzet. Op deze manier werd het format voor het herziende praatje gaandeweg steeds meer

gefinetuned en werden richtlijnen voor gespreksleiders ontwikkeld. Enerzijds bestond de wens om een veilige ruimte voor vrouwen te creëren waarin men open over hun ervaringen kon spreken. Anderzijds was men van mening dat alle medewerkers, vrouw én man, bij een 'praatje' zouden moeten worden betrokken. Het 'praatje' zou moeten gaan over hoe we met elkaar omgaan en wat voor aannames en vooroordelen we over elkaar hebben. Dit zou bewustwording en een gevoel van verantwoordelijkheid en eigenaarschap onder alle medewerkers bevorderen en gelijktijdig vrouwen uit de schijnwerpers halen. Zodoende ontstond het idee voor 'het normbewustwordingsgesprek', waarin door militairen in opleiding gezamenlijk wordt gereflecteerd op de vraag: 'wanneer vind je iemand een goede militair?' Door hierover in gesprek te gaan leert men elkaar beter kennen, wordt het brede spectrum aan eisen dat men elkaar oplegt zichtbaar en worden vooroordelen blootgelegd. Dit stimuleert het besef dat de eisen die iemand zijn of haar collega's oplegt niet universeel zijn en elk mens eigen kwaliteiten heeft.

Zo werd binnen deze proeftuin een praatje voor vrouwelijke militairen in opleiding, waarin zij onder andere worden gewaarschuwd voor de consequenties van promiscue gedrag, omgevormd tot een dialoog met alle militairen in opleiding over wat het betekent om een goede militair zijn. Deze actie onderschrijft het doel van het actieonderzoek om de tendens tot meer regelgeving om te buigen naar meer dialoog en eigenaarschap onder medewerkers.

3. Normbewustwordingsgesprek onder de aandacht brengen bij leidinggevendenden

Na het ontwikkelen van het format en de richtlijnen voor het normbewustwordingsgesprek brachten medewerkers hun initiatief op verschillende manieren bij leidinggevendenden onder de aandacht. Zo werd bijvoorbeeld een pilot van het normbewustwordingsgesprek uitgevoerd waarbij leidinggevendenden als deelnemers fungeerden. De leidinggevendenden reageerden enthousiast op deze pilot en zagen hier de meerwaarde van in. Toch werd de mogelijkheid dit initiatief ook daadwerkelijk in de praktijk uit te proberen niet meteen aangepakt.

Het bleek van belang om de potentie en de waarde van het normbewustwordingsgesprek op de agenda te blijven zetten. Medewerkers en onderzoekers uit de proeftuin gingen met collega's in gesprek om ze bekend te maken met het normbewustwordingsgesprek en zo het draagvlak voor deze actie vergroten.

4. Normbewustwordingsgesprek structureel vastleggen in de proeftuin

Momenteel wordt onderzocht op welke manieren het normbewustwordingsgesprek kan worden vastgelegd in de structuur van de proeftuin. Hierbij zijn al verschillende inzichten opgedaan. Allereerst helpt het om niet meteen te hoog in te zetten. Als het niet lukt om een actie meteen binnen de gehele proeftuin te implementeren, kan het helpen om eerst kleinere doelen te stellen en de actie bij kleinere groepen medewerkers uit te proberen en zo het draagvlak te vergroten. Ten tweede kan het helpen om sleutelspelers binnen de proeftuin uit te nodigen mee te denken over het borgen van een actie en om te onderzoeken of er al structureren bestaan waarbij kan worden aangesloten. Ten derde is het nuttig de blik te verbreden en te leren van soortgelijke initiatieven binnen de gehele organisatie. Zo bleek dat een andere werkplek binnen de organisatie een soortgelijke interventie had ontwikkeld. Door met elkaar in gesprek te gaan werden kennis, ervaringen en ideeën over het organiseren van een gelijkwaardige dialoog en het borgen van interventies uitgewisseld.

Conclusie en wenken voor de toekomst

In het actieonderzoek naar sociale veiligheid bij Defensie kwam naar voren dat in negen van de tien proeftuinen de positie van vrouwen een belangrijk thema is. Hoewel er een angst bestaat voor negatieve publiciteit rondom dit thema zijn de proeftuinen bewust bezig met de vraag hoe ze de positie van vrouwen op hun werkplek kunnen verbeteren.

In het actieonderzoek werden tot nu toe verschillende acties geïnitieerd ter bevordering van

de positie van vrouwen. Hieruit komen een aantal succesfactoren en randvoorwaarden naar voren: bewustwording en erkenning van problematiek; een veilige ruimte voor open dialoog en gezamenlijk eigenaarschap; vertrouwen, steun en mandaat vanuit de organisatie; en de mogelijkheid om acties structureel vast te leggen in de organisatiestructuur. We vatten deze punten kort samen en voorzien ze van handvatten om hier als leidinggevend en defensiemedewerkers mee aan de slag te gaan.

Wat betreft bewustwording en erkenning van de problematiek bleek uit de interviews dat vrouwen onder een vergrootglas liggen, zich geregeld moeten aanpassen aan de masculiene defensiecultuur, er een zekere handelingsverlegenheid is rondom hun negatieve ervaringen, en dat er een angst-regelcultuur bestaat die de positie van vrouwen moet beschermen, maar deze ook bemoeilijkt. Deze bevindingen zijn niet uniek voor de Nederlandse context; de internationale literatuur beschrijft soortgelijke bevindingen binnen militaire organisaties in Israël, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Australië.¹⁰ Het vraagt om moed van leidinggevend en defensiemedewerkers om kritisch naar de eigen organisatie(structuren) te kijken. Het is hierbij van belang dat een onderwerp als de positie en ervaringen van vrouwen bespreekbaar wordt gemaakt en om dit vervolgens ook te blijven bespreken op de werkvloer. Defensiemedewerkers weten zelf het beste wat er daadwerkelijk speelt op de werkvloer en waar de knelpunten zitten. Uit de ervaringen binnen de proeftuinen blijkt dat het bespreekbaar maken van de positie van vrouwen niet vanzelfsprekend is. Houd hierbij in het achterhoofd dat een afwachtende of passieve houding van collega's niet betekent dat een thema niet belangrijk is of wordt gevonden, maar dat dit ook kan worden veroorzaakt door gevoelens van ongemak, angst of het gevoel geen zeggenschap te hebben. In dit geval kan helpen actief op zoek te gaan naar, en het gesprek aan te gaan met, collega's die affiniteit hebben met het versterken van de positie van vrouwen binnen Defensie.

Tijdens de interviews bleek dat medewerkers het waardevol vonden om elkaars ervaringen te

horen en hierover samen in gesprek te gaan. Mannen hadden vaak weinig weet van de kwesties waar vrouwen tegenaan liepen. Dit onderstreept ook het belang van de tweede bevinding: een veilige ruimte voor open dialoog en gezamenlijk eigenaarschap. De resultaten onderstrepen het belang van het betrekken van alle medewerkers om de positie van vrouwen te verbeteren. Alleen vrouwen hierbij betrekken wekt de suggestie dat uitsluitend zij verantwoordelijk zijn voor het creëren van een sociaal veilige werkplek.¹¹ Door toekomstige interventies te richten op alle medewerkers binnen een werkplek, en niet alleen op vrouwelijke collega's, wordt de sociale cohesie bevorderd en wordt voorkomen dat vrouwen nog meer als 'de ander' worden weggezet. Dit sluit ook aan bij de wens van vele vrouwelijke respondenten om vooral als militair te willen worden gezien, en niet als *vrouwelijke* militair. Toch bestaat er ook de behoefte om een veilige ruimte voor vrouwelijke defensiemedewerkers te creëren waarin zij open hun ervaringen kunnen delen, in de afwezigheid van mannelijke collega's (zie kader 'best practice'). Om te voldoen aan deze behoefte kan dit in de praktijk bijvoorbeeld inhouden dat het startpunt van de ontwikkeling van een interventie wel alleen bij vrouwen ligt, maar dat er gaandeweg mannelijke collega's bij worden betrokken. Op deze manier wordt een cultuurverandering samen gedragen. Een voorwaarde voor het gezamenlijk ontwikkelen van interventies is wel dat in eerste instantie een veilige gespreksomgeving wordt gecreëerd. Hierbij is het van belang dat er ruimte is voor ieders visie, input en ervaringen – ook die van stillere collega's – dat deze ook serieus worden genomen en dat er (actief) naar elkaar wordt geluisterd. Niet alle neuzen hoeven dezelfde kant op te

10 K. Crowley en M. Sandhoff, 'Just a girl in the army', *Armed Forces & Society* 43 (2016) (2) 221-237; King, 'The female combat soldier'; Sion, 'Peacekeeping and the gender regime'; S.T. Koeszegi, E. Zedlacher en R. Hudribusch, 'The war against the female soldier? The effects of masculine culture on workplace aggression', *Armed Forces & Society* 40 (2014) (2) 226-251; S. Bonnes, 'Service-women's responses to sexual harassment: The importance of identity work and masculinity in a gendered organization', *Violence Against Women* 26 (2020) (12-13) 1656-1680; Levin, "'You're always first a girl'", 3-29; K. Dick, *The invisible war* (USA, Cinedigm, Docurama Films, 2012).

11 M. Bastick, 'Gender, militaries and security sector reform', in: *The Routledge Handbook of Gender and Security* (London, Routledge, 2018) 359-372.

staan. Kritische input is waardevol en kan leiden tot betere interventies.

Actieonderzoek is sterk gericht op bottom-up-veranderingen, het initiatief ligt bij de medewerkers zelf en de dingen waar zij tegenaan lopen in hun werk. Als een actie vorm begint te krijgen, zijn vertrouwen, steun en een mandaat vanuit de organisatie essentieel. Voor medewerkers die aan de slag willen met het verbeteren van de positie van vrouwen helpt het om op zoek te gaan naar bondgenoten en bewust te worden van de structuur binnen hun werkplek door de vraag te stellen: van wie is er steun en vertrouwen nodig? Ook buiten een werkplek kunnen bondgenoten worden gevonden, bijvoorbeeld in de vorm van collega's die zich ook hard maken voor de positie van vrouwen en al ervaring hebben met het vergaren van vertrouwen en steun van leidinggevendenden voor een initiatief of actie – en het borgen hiervan in de organisatie. Verder kan het aankondigen van een initiatief of actie bij leidinggevendenden, en hen op de hoogte houden over de ontwikkeling daarvan, eraan bijdragen dat zij zich ook mede-eigenaar gaan voelen. Voor leidinggevendenden is het van belang dat zij zich ervan bewust zijn hoe motiverend een positieve reactie op een bottom-up-initiatief kan zijn.

Een belangrijk aandachtspunt is het structureel vastleggen en implementeren van initiatieven en acties. Op die manier verdwijnen deze niet wanneer de betrokken medewerkers naar een volgende functie gaan. Hier ligt een essentiële taak voor leidinggevendenden, aangezien zij de zeggenschap hebben om acties daadwerkelijk te borgen. Voor defensiemedewerkers die bottom-up-acties ontwikkelen is het van belang om in gesprek te gaan met collega's in de lijn die enthousiast worden van een actie en zich hard willen maken om deze te implementeren. Ook kan het helpen om te onderzoeken welke structuren er al binnen een werkplek bestaan en of deze geschikt zijn om een actie in onder te brengen. Het actieonderzoek laat zien dat het implementeren van een actie een stroperig proces kan zijn. Het is (nog) niet gebruikelijk om binnen de defensieorganisatie bottom-up-initiatieven en acties te ontwikkelen. Het

expliciet maken van de meerwaarde hiervan kan ervoor zorgen dat leidinggevendenden zich ook sneller verantwoordelijk voelen voor de implementatie.

Het actieonderzoek wijst uit dat alhoewel het aantrekken van meer vrouwelijke medewerkers wellicht zorgt voor meer uitdagingen in de organisatie, er binnen Defensie al inspirerende ideeën bestaan en initiatieven zijn ontwikkeld om de positie van vrouwen te verbeteren. Het gezamenlijk ontwikkelen van dit soort initiatieven zorgt ervoor dat interventies daadwerkelijk aansluiten bij de beleefde realiteit op de werkvloer én worden gedragen door de medewerkers zelf. ■

*Implementeren van bottom-up-
initiatieven kan wat geduld en
doorzettingsvermogen vragen van
defensiemedewerkers*

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

De Nederlandse evasion chart

Ontwikkeling van een militair-geografisch hulpmiddel

Drs. P.J. de Jong en dr. A. Claver*

Bosnië, Irak, Afghanistan, Mali. De Nederlandse krijgsmacht opereert de laatste decennia voortdurend in gebieden ver van het Nederlandse grondgebied. *High-risk environments* met een afwijkend karakter (qua cultuur, omgeving, klimaat, enzovoorts) en onbekende gevaren. Een van die gevaren is het geïsoleerd raken van Nederlandse militairen in vijandelijk en onbekend gebied. Overleven in en ontsnappen uit deze gebieden vergt training en hulpmiddelen. De zogenaamde *evasion chart* (EVC), ook wel *escape map* genoemd, is een van die hulpmiddelen. Een fysieke topografische kaart met relevante kaartrandinformatie over terrein, klimaat, vegetatie en dergelijke, die de militair in staat moet stellen te overleven en de weg terug te vinden. Maar hoe ziet zo'n kaart eruit? Wat zijn de eisen met betrekking tot inhoud en materiaal? En hoe komt een dergelijke kaart tot stand?

Een EVC dient specifiek de *Evasion and Recovery* (E&R)-procedure. Als eerste wordt in dit artikel de achtergrond van deze procedure behandeld. Vervolgens komt de geschiedenis van de EVC aan bod, waaronder de eerste aanzet tot productie van een Nederlandse EVC in de jaren tachtig van de vorige eeuw. De Amerikaanse EVC geldt als standaard en diende als voorbeeld voor een prototype EVC die door het Korps Commandotroepen (KCT) daadwerkelijk is gebruikt voor inzet in onder andere Afghanistan aan het begin van deze eeuw. Afsluitend volgt een beschrijving van de huidige stand van zaken in Nederland op evasion chart-gebied.¹

Evasion and Recovery

Bij het plannen van militaire operaties wordt van tevoren rekening gehouden met mogelijke noodgevallen. Wat te doen als een piloot wordt neergeschoten boven vijandelijk gebied? Hoe te handelen als een commando wordt onderkend door de vijand? Een militair die krijgsgevangen wordt genomen kan voor de vijand informatie bezitten op basis waarvan tegenacties kunnen plaatsvinden. Het is dus van groot belang dat militairen die in vijandelijk gebied opereren uit handen blijven van de vijand. De procedure om zo snel mogelijk terug te keren naar eigen troepen

Escape maps zijn fysieke topografische kaarten met relevante kaartrandinformatie over terrein, klimaat, vegetatie en dergelijke, die de militair in staat moeten stellen te overleven en de weg terug te vinden

FOTO MILITAIRE SPECTATOR

heet Evasion and Recovery (E&R)-procedure. De evasion chart is hierbij een hulpmiddel.

Evasion duidt op het ontwijken van de vijand wanneer een militair terechtkomt in vijandelijk gebied. Recovery betekent de terugkeer van de militair naar veilig gebied: gebied gecontroleerd door eigen troepen, of neutraal gebied waar geen vijand zit. Dit kan zonder hulp; de militair bereikt op eigen kracht eigen of vriendelijk gezinde troepen. Maar in de meeste gevallen gaat het bij recovery om het oppikken van de militairen uit vijandelijk gebied, veelal met behulp van helikopters.²

Piloten en *special forces* zijn voorbeelden van militairen die in vijandelijk gebied opereren. Een piloot die E&R heeft moeten toepassen, is de Amerikaanse kapitein Scott O'Grady, die in juni 1995 werd neergeschoten boven Bosnië.³ Hij wist

- * Drs. Petra de Jong en dr. Alexander Claver werken bij het ministerie van Defensie.
- 1 Een speciaal woord van dank gaat uit naar C-DGEO, Ikol Marcel van Loon, die op 23 februari 2022 door de auteurs werd geïnterviewd en het DGEO-archief 'Escape Maps' ter beschikking stelde. Hiervan is dankbaar gebruik gemaakt voor de detailbeschrijving van ontstaan en ontwikkeling van de Nederlandse evasion chart.
 - 2 U.S. Air Force, *Joint Pub 3-50.3: Joint Doctrine for Evasion and Recovery* (Washington, D.C., 1996) II-1, III-1.
 - 3 National Geospatial-Intelligence Agency, 'NGA in History – Defining Moments', zie: https://www.nga.mil/defining-moments/Evasion_Charts.html.

zes dagen uit handen van Servische achtervolgers te blijven, voordat hij uiteindelijk met helikopters uit het gebied kon worden gehaald (onder andere te zien in de film *Behind Enemy Lines* uit 2001). Special forces opereren vaak in kleine groepen diep in vijandelijk gebied. Daarbij is altijd de kans aanwezig dat de E&R-procedure moet worden gehanteerd. De SAS-eenheid Bravo Two Zero is bekend geworden vanwege haar (mislukte) E&R vanuit Irak tijdens de Eerste Golfoorlog, toen zij op zoek was naar mobiele Scud-installaties.

Een militair mag niet gezien worden, ook niet door de plaatselijke bevolking die de vijand zou kunnen inlichten. Bij de uitvoering van E&R geldt dan ook dat men zich ongezien moet verplaatsen, normaal gesproken 's nachts, onder dekking van de duisternis. Overdag rust de militair. Het verplaatsen maakt oriëntatie van levensbelang en een kaart is dan een van de belangrijkste hulpmiddelen voor de militair.

Bij E&R heeft de militair in het ergste geval alleen de spullen bij zich die hij 'op de man' heeft: zijn kleding, ops-vest en wapen. Daarnaast kan hij gewond zijn. In een dergelijke survival-situatie is alle hulp welkom, zoals kennis van specifieke zaken die in het gebied van optreden gelden, bijvoorbeeld eetbare planten en gezondheidsaspecten die met het lokale klimaat te maken hebben. Onontbeerlijke informatie voor een militair die zich in een noodsituatie bevindt.

Evasion chart

Uit het bovenstaande blijkt dat oriëntatie en survival sleutelwoorden zijn. Deze twee aspecten zijn dan ook samengebracht op de zogenaamde evasion chart: een specifiek voor E&R gemaakte fysieke kaart. De militair vindt op deze kaart niet alleen een topografische (overzichts)kaart, maar ook allerlei informatie over het gebied en hoe daar te overleven. De evasion chart kent drie aspecten:

1. Topografische (overzichts)kaart, die dient ter navigatie. Aan de hand van de kaart moet de militair zijn positie kunnen bepalen en een weg terug kunnen vinden. Dit betekent dat

er op de kaart die topografische objecten te zien moeten zijn die iemand kunnen helpen bij de navigatie te voet. Hierbij moet gedacht worden aan rivieren, hoogspanningsleidingen en nederzettingen. De meest gebruikte schaal is 1:250.000, maar deze kan ook anders zijn.

2. Randinformatie, die bestaat uit informatie die de militair nodig heeft om te overleven. Ook hierbij wordt van het slechtst mogelijke uitgegaan: de militair heeft geen eten en drinken meer en is mogelijk gewond. De informatie die op de kaart staat, bestaat uit onder andere elementaire EHBO-aanwijzingen en de eetbare planten in het gebied.
3. Materiaal. Naast de informatie die erop staat is ook het materiaal waarvan de kaart gemaakt is van belang. De evasion chart is een belangrijk item en moet van stevige kwaliteit zijn. De militair die op de vlucht is heeft geen tijd om na te denken over het beschermen van de kaart. De kaart moet daarom tegen water kunnen. Daarnaast mag hij niet zomaar kunnen scheuren. Het materiaal moet ook goed opvouwbaar zijn, zonder te scheuren op de vouwen. De kaart moet passen in de kleding van de militair of in zijn ops-vest. Alleen materiaal dat geschikt is voor buitengebruik komt in aanmerking, zoals het veelgebruikte synthetische materiaal Tyvek. Daarnaast worden ook stoffen als (kunst)zijde en kunststof gebruikt.

Geschiedenis en ontwikkeling van de escape map/evasion chart

De escape map

Uit de Eerste Wereldoorlog stammen de eerste meldingen over het gebruik van *escape maps*. Het gaat hierbij om kaarten die door de krijgsgevangenen zelf vervaardigd zijn. Terwijl in de Eerste Wereldoorlog de krijgsgevangenen zelf kaarten produceerden om uit de kampen te kunnen ontsnappen, kwam er in de Tweede Wereldoorlog een heuse industrie op gang om krijgsgevangenen van kaarten te voorzien. Ontsnapping uit krijgsgevangenschap werd als een plicht gezien. Zodra een militair gevangen was genomen, moest hij er alles aan doen om

weer te ontsnappen. Om die reden werd veel tijd gestoken in de ontwikkeling van doctrines en hulpmiddelen om enerzijds gevangenneming te voorkomen en anderzijds krijgsgevangenen te ondersteunen bij ontsnappingspogingen.

De grote motor achter de productie van escape maps in de Tweede Wereldoorlog was de afdeling Military Intelligence 9 (MI9), een onderdeel van de Britse Militaire Inlichtingendienst.⁴ MI9 werd op 23 december 1939 opgericht als een specifieke 'escape and evasion'-dienst. Deze dienst had de volgende vijf taken:

1. vergemakkelijken van ontsnappingspogingen;
2. helpen bij de terugkeer van ontsnapte krijgsgevangenen richting Engeland;
3. verzamelen en verspreiden van informatie over 'escape and evasion';
4. onthouden van deze informatie aan de vijand;
5. hoog houden van het moreel van de Britse krijgsgevangenen.

De Britse inlichtingenofficier Christopher Clayton Hutton kreeg de opdracht hulpmiddelen voor 'escape and evasion' te ontwikkelen. Als eerste richtte hij zijn aandacht op het maken van kaarten. Uit eerdere ervaringen was gebleken dat de kaart een cruciaal onderdeel was voor een geslaagde ontsnappingspoging. Dit vereiste echter basiskaarten, die hij niet had. Om geschikte kaarten te krijgen, schakelde hij de hulp in van cartograaf John Bartholomew, die belangeloos zijn kaarten van diverse Europese landen beschikbaar stelde. Een andere uitdaging was het juiste materiaal waarop de kaarten gedrukt moesten worden. Het materiaal moest geluidloos te ontvouwen zijn, mocht niet oplossen in water en moest heel blijven op de vouwlijnen. Daarnaast moest het klein kunnen worden opgevouwen om succesvol te kunnen verstopten.

De oplossing bleek te liggen in het gebruik van textielkaarten, waarbij verschillende soorten stof werden gebruikt: zijde, kunstzijde (verschillende soorten) en ballonstof. In het begin van de oorlog werd er met name gedrukt op zijde, die was afgekeurd voor het maken van parachutes. Halverwege de oorlog ontstond er echter een

FOTO D&EO

Een 'stresstest' met een kaart die een paar maanden in een fles water wordt bewaard. Een militair op de vlucht heeft geen tijd om na te denken over het beschermen van zijn kaart

4 Dé expert op dit gebied is Barbara A. Bond, die in 2014 op dit onderwerp promoveerde aan de universiteit van Plymouth: *MI9's escape and evasion mapping programme 1939-1945*. In 2015 verscheen een handelseditie van haar proefschrift, getiteld: *Great Escapes. The story of MI9's Second World War escape and evasion maps*. Over hetzelfde onderwerp publiceerde H. Fry in 2020: *MI9. A history of the secret service for escape and evasion in World War Two*.

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd de eerste aanzet gegeven tot de ontwikkeling van Nederlandse escape maps

tekort aan zijde, waardoor moest worden overgestapt op kunstzijde zoals Viscose rayon en Bemberg-zijde.⁵ In eerste instantie hield MI9 zich bezig met de productie van textielkaarten voor de piloten van de Royal Air Force. Deze kaarten waren dan ook vervaardigd op kleine (kaart)schaal. Tot aan 1942 waren enkel de Engelsen bezig met het vervaardigen van escape maps. In november 1942 lieten Amerikaanse inlichtingenofficieren zich informeren naar de Engelse aanpak. Dit resulteerde in de eigen productie van escape maps door de Amerikanen, onder de paraplu van het MIS-X programma.

MIS-X hield zich bezig met het ondersteunen van krijgsgevangenen door onder andere het aanleveren van kaarten. Deze kaarten waren verstopt in pakketten die zogenaamd afkomstig waren van goede doelen als het Rode Kruis (iets wat de Britten overigens niet deden om het Rode Kruis niet in gevaar te brengen.) Deze pakketten werden in het algemeen door de Duitsers niet nader onderzocht en konden zo de krijgsgevangenen bereiken. In 1943 besloten MIS-X en MI9 met elkaar samen te werken om doublures in de inspanning tegen te gaan.⁶ MI9 richtte

zich vooral op het Europese oorlogstheater; de Amerikanen verzorgden de productie van kaarten van de andere delen van de wereld.

Ook Australië heeft zich bezig gehouden met de productie van escape maps, specifiek voor het oorlogstheater in Zuidoost-Azië. De Royal Australian Airforce (RAAF) voorzag piloten van zijden kaarten als onderdeel van hun overlevingspakket (1:1.000.000 – 1:6.000.000). Later richtte men zich ook op de krijgsgevangenen in Duitse kampen.

De ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog onttrekken zich grotendeels aan de waarneming doordat de ontwikkeling van kaarten plaatsvond onder leiding van de inlichtingendiensten, met als gevolg dat veel geheim is gebleven. Bij conflicten die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden, zoals in Korea en Vietnam, werden zijden escape maps zoals ontworpen in de Tweede Wereldoorlog echter nog steeds gebruikt. Deze kaarten duiken regelmatig op bij antiquariaten en op internet. Opmerkelijk genoeg zijn veel zijden kaarten ook terug te vinden in kleding. Ongebruikte escape maps vonden aan het einde van de oorlog in Engeland gretig aftrek onder vrouwen, omdat ze gebruikt konden worden om kleding van te maken. De zijden kaarten waren makkelijker te verkrijgen dan (de stof voor) jurken, die enkel op de bon konden worden gekocht.⁷

De evasion chart

In 1990 ontwikkelde de Amerikaanse National Imagery and Mapping Agency (NIMA) – de huidige National Geospatial-Intelligence Agency (NGA) – in opdracht van de Air Force Intelligence Service de evasion chart (EVC) met als oogmerk: ‘to assist in survival, evasion, resistance and escape by military personnel’.⁸ De EVC is een afgeleide van de Joint Operations Graphic (JOG, 1:250.000) en bevat naast de topografische kaart ook survivalinformatie als EHBO-procedures en eetbare planten. De kaart is van sterk synthetisch materiaal gemaakt (Tyvek; ontwikkeld door het Amerikaanse chemieconcern Dupont). Tyvek is weers- en verouderingsbestendig, lijkt op papier en is te beschrijven en te bedrukken, maar scheurt niet, is vloeistofdicht, maar

5 B.A. Bond, ‘Maps Printed on Silk’, *The Map Collector*, 1983 (22) 10–13.

6 R.E. Baldwin, ‘Silk Escape Maps: Where are They Now?’, *Mercator’s World*, 1998 (3) 50–51.

7 A. Vaughan Kett, *Escape and Evasion: Dresses made from maps in the Second World War*, 2018. Zie: https://cpb-eu-w2.wpmucdn.com/blogs.brighton.ac.uk/dist/3/4024/files/2018/07/Formatted-Final_AVK_Escape-and-Evasion.-Dresses-made-from-maps-in-the-Second-World-War-1xzjqtz.pdf.

8 National Geospatial-Intelligence Agency, zie: <https://www.nga.mil>.

FOTO: PETRA DE JONG

Een experimental sheet, kaart gedrukt op textiel, uit de beginfase van de Nederlandse escape maps

waterdampdoorlatend. Het materiaal is knipbaar en snijdbaar. Vanwege deze eigenschappen kan Tyvek ook dienen als regenopvang, voor bijvoorbeeld drinkwater, onderdak tegen wind en regen, ondergrond om op te slapen en opbergmiddel van kleding bij het doorwaden van bijvoorbeeld een rivier.

Ontwikkeling van de Nederlandse escape map/evasion chart

Eerste stappen (1980-2000)

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd de eerste aanzet gegeven tot de ontwikkeling van Nederlandse escape maps.⁹ De aanleiding daarvoor was een behoefte van 104 Waar-

nemings- en Verkenningcompagnie van het Korps Commandotroepen (KCT), dat in de (Koude Oorlog)periode werd ingezet als langeafstandsverkenners, waarbij men zich ingroef op vaststaande locaties in Duitsland. Bij het passeren van de Russen ('overlopen') was hun secundaire taak het plegen van sabotageacties. Dit waren nieuwe opdrachten op nieuwe locaties.

Tijdens overlevingscursussen in Duitsland was vastgesteld dat een kaart zeker deel moest uitmaken van de survivaalkit. Ieder ploeglid kreeg vier kaarten van 1:250.000 mee die het gebied van Noord-Duitsland en Nederland

9 DCEO-archief, passim.

*Trainingsmissie van het KCT in Afghanistan.
De inzet van het KCT in Afghanistan vormde
een directe aanleiding om (weer) escape
maps te maken*

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

bedekten; genoeg om de weg terug te kunnen vinden. Buitenlandse partners wezen het KCT op het bestaan van escape maps.

De opgedane ervaringen leidden tot de volgende eisen voor een te ontwikkelen escape map, die:

- licht van gewicht moest zijn;
- wasbaar moest zijn;
- een Nederlands kaartbeeld moest hebben met ten minste zes kleuren;
- met als schaal 1:250.000, vanwege de eerder genoemde overwegingen, maar ook omdat er op die schaal geoefend werd.

Eventuele randinformatie was in die tijd nog geen eis voor de escape map. Het gebied van optreden was bij iedereen tot in detail bekend. De opleidingen en oefeningen waren gericht op dit gebied en men wist wat men daar moest doen om te kunnen overleven.

In 1980 stelde het KCT als eis dat de kaart in alle omstandigheden gebruikt kon worden en dat deze zeer klein gevouwen moest kunnen worden voor het meevoeren in zogenaamde escape belts.¹⁰ Concreet betekende dit dat de kaart geen geluid mocht maken bij het uitvouwen, niet gevoelig mocht zijn voor weersinvloeden en zeer klein opgevouwen en verfrommeld kon worden. De gewenste schaal was 1:250.000. Als materiaal werd gedacht aan kunststof, maar ook kunstzijde, parachutezijde of linnen zou voldoen. Voor het materiaal kon men eventueel kennis opdoen bij de Duitsers, Britten of Amerikanen. De kaarten moesten in oorlogsopslag 15 tot 20 jaar meegaan.

In 1981 en 1982 werden de eerste stappen gezet: er werd een kaart ontworpen en beproefd. Begin 1983 verzocht commandant 104 Waarnemings- en Verkenningcompagnie het Hoofd Sectie Militaire Geografie *experimental sheets* te maken van hetzelfde materiaal (polyester textiel) als de ontwerpkaart ten behoeve van de 150 *survival kits* in de compagnie.¹¹ Na de invoering van de kaarten zou men de kaarten drie jaar beproeven. In de brief van C-104 stond eveneens dat vliegers gebruikerseisen hadden opgesteld voor een op textiel gedrukte kaart in hun survival-uitrusting. Deze kaarten dienden drie mogelijk escape-situaties: ontsnapping uit krijgsgevangenschap,

In 1980 stelde het KCT als eis dat de kaart in alle omstandigheden gebruikt kon worden

een ontmoetingsgevecht en/of langdurig verblijf in door vijand bezet gebied. Na veel discussie over het benodigde budget werd uiteindelijk een experimental sheet op textiel gedrukt.

Exemplaren van de kaart werden eind 1983 ook naar diverse NAVO-partners gestuurd. Dit leidde in 1985 tot aanvragen bij de Topografische Dienst Nederland (tot 2004 onderdeel van het ministerie van Defensie), voor escape maps van onder andere het Britse Rijnleger. In 1984 werden daarnaast ook nog tien exemplaren naar de 10th Special Forces Group (AIRBORNE) in de Verenigde Staten gestuurd met het verzoek de exemplaren te evalueren.¹²

Eind 1986 was de beproevingsperiode afgelopen en meldde C-104 dat de kaart zowel qua materiaal als opdruk aan alle door de eenheid gestelde eisen voldeed. Hij verzocht daarbij de sectie Militaire Geografie over te gaan tot de aanschaf van 150 exemplaren ten behoeve van de oorlogsbehoefte en 100 exemplaren voor opleidingsdoeleinden.¹³ Dit verzoek werd na lange tijd in 1989 afgewezen in verband met de hoge kosten. De verwachting op dat moment is dat het na 1992 door de ontwikkeling van digitale technieken goedkoper zal worden om de kaarten te kunnen drukken. C-104 wordt daarop

10 DGEO-archief, oktober 1980.

11 DGEO-archief, 14 januari 1983.

12 DGEO-archief, passim.

13 DGEO-archief, 17 november 1986.

Nog altijd produceert DGEO op verzoek evasion charts

verzocht in 1992 opnieuw de behoefte te stellen.¹⁴

In 1991 lijkt de techniek zover te zijn en wordt aangegeven dat de kaarten later dat jaar eventueel gedrukt zouden kunnen worden.¹⁵ Het project valt vervolgens niettemin stil. Een tekort aan budget lijkt hier een rol te hebben gespeeld. Daarnaast was men meer en meer gebonden aan vredesbeperkingen, waardoor E&R-oefeningen niet meer door heel Duitsland en Nederland konden plaatsvinden. E&R-oefeningen werden tot kleine aangewezen gebieden beperkt waarvoor de 1:250.000 kaarten niet meer voldeden. Voor deze oefeningen schakelde men over op 1:50.000-kaarten. Uiteindelijk besloot men om deze kaarten onder te brengen in vaste dumplocaties (zogenaamde *caches*), waar ook voedsel, munitie en dergelijke lagen opgeslagen.

Toch werden ook in de jaren negentig van de vorige eeuw Nederlandse escape maps vervaardigd, maar uitsluitend voor oefendoeleinden in Nederland zonder de eigenschappen van een escape map, want gedrukt op kwetsbaar papier zonder randinformatie. Deze serie bestaat uit twee kaarten: de escape map IJsselmeer en de

escape map Roosendaal (serie 1501 NL-ESC). Deze kaarten, die door het KCT werden gebruikt voor E&R-oefeningen, begonnen eind 2002 op te raken. Ter aanvulling van de voorraad deed het KCT begin 2003 een aanvraag bij de toenmalige Dienst Geografie Koninklijke Landmacht (DGKL, nu Dienst Geografie (DGEO)).

Daarnaast speelde in 2003 een verzoek van de Luchtmobiele Brigade voor nieuwe junglekaarten van Suriname. Er werd na overleg met de Luchtmobiele Brigade, het Korps Mariniers en het KCT besloten zowel junglekaarten als escape maps te maken, beide van hetzelfde materiaal.¹⁶ De kaarten zouden vervolgens in Suriname getest gaan worden. De geplande oefening ging echter niet door en het project werd bevroren. In opdracht van C-DGKL werd het project eind 2004 weer nieuw leven ingeblazen, waarna in 2005 werd gestart met de ontwikkeling van een escape map in opdracht van het KCT. Directe aanleiding hiervoor was de deelname van het KCT aan operatie Enduring Freedom in Afghanistan.

Ontwikkeling van het prototype (post-2000)

De ontwikkeling van het prototype van de Nederlandse evasion chart viel samen met daadwerkelijke inzet van het KCT in Afghanistan, waardoor slechts twee weken ter beschikking stonden om van ontwerp tot productie te komen. In overleg met het KCT werd een overzicht gemaakt van het Afghaanse operatiegebied, dat logischerwijs op de kaart (schaal 1:250.000) moest worden weergegeven. Aangezien een evasion chart geen opvallende achtergrond mag hebben, werd in Adobe Photoshop een camouflage-achtergrond gecreëerd. Net als bij de Amerikaanse EVC was Tyvek de eerste materiaalkeuze van het KCT. Naderhand is tevens een versie gemaakt op kunstzijde (Tafetta).

Daarnaast moest de kaart voldoen aan NATO STANAG 3676 waarin randinformatie wordt onderverdeeld in essentiële en optionele randinformatie.¹⁷ Essentiële informatie betreft onder andere producent en datum van de kaartpublicatie, de legenda, geografische coördinaten, informatie over hoogtelijninterval,

14 DGEO-archief, 20 juni 1989.

15 DGEO-archief, 3 april 1991.

16 DGEO-archief, 20 oktober 2004. Hoewel evasion chart de officiële benaming is, gaf het Korps Commandotroepen de voorkeur aan de benaming escape map. Het Korps Mariniers daarentegen kende het fenomeen onder de naam recovery map.

17 STANAG 3676, Marginal Information on Land Maps, Aeronautical Charts and Photomaps Brussel. NATO Military Agency for Standardization, 2000.

gebruikte schaal en projectie. Onder optionele randinformatie valt survivalinformatie (bijvoorbeeld klimaat- en terreingegevens, herkenning medicinale planten, MEDEVAC-procedures), die door of via het KCT wordt aangeleverd. Het KCT verzamelde deze informatie actief ten behoeve van lesprogramma's en eigen instructiekaarten. De veelal digitale informatie (in Word-formaat) kon makkelijk worden ingepast op de kaart.

Het initiële doel om binnen twee weken een prototype gereed te hebben, werd gehaald. In eerste instantie was dit de Tyvek-kaart. Omdat de vertrekkdatum van het KCT meerdere keren werd verschoven, lukte het ook op tijd een zijden versie te maken. Beide exemplaren zijn vervolgens in het inzetgebied getest door KCT-operators.

Na het zien van het zijden KCT-prototype werden op een later tijdstip additionele kaarten vervaardigd voor de Koninklijke Luchtmacht. Voor de helikoptervliegers ging het om een kaart met de schaal 1:500.000 die hun gehele operatiegebied zou beslaan. Voor de F16-vliegers in Kabul werd een product gemaakt met de schaal 1:1.000.000, zodat geheel Afghanistan erop stond. Later toonden Belgische vliegers ook interesse voor deze kaarten (1:500.000 en 1:1.000.000) met als enige aanpassing de vervanging van de Nederlandse door de Belgische vlag.

Ervaringen met het prototype

De zijden kaart bleek populairder in het inzetgebied dan de Tyvek-kaart. Het geringere opgevouwen volume van de zijden kaart en het gemak waarmee deze snel kan worden opgeborgen kreeg de voorkeur. Dit gold ook voor het productieproces; enerzijds vanwege minder beperkingen aan de afmetingen, anderzijds door de lagere kostprijs per kaart voor zijde vergeleken met Tyvek. Uit evaluaties blijkt dat men over de inhoud van de randinformatie tevreden was. Ook de technische aspecten als leesbaarheid bij rood licht of fel zonlicht werden als voldoende beoordeeld. Tevens was men tevreden over de kleurstellingen van de camouflageachtergrond en figuren en foto's.

Kritiekpunten betroffen het gebrek aan bevolkingsgegevens. Deze gegevens werden niet op tijd aangeleverd en zijn later op een aparte Instructiekaart (IK) gezet. Dit heeft als voordeel dat op gewone patrouilles de IK kan worden gebruikt, zonder heel de kaart te moeten gebruiken. Daarnaast is de IK ook bruikbaar voor andere militairen die naar hetzelfde gebied gaan. Ook zij komen immers in aanraking met de plaatselijke bevolking, maar hebben zelf geen EVC's, die alleen voor de commando's bestemd zijn. Het KCT gaf later ook aan dat additionele informatie gewenst was, zoals informatie over het bouwen van onderkomens in de woestijn.

De productie van het prototype leverde veel kennis op over het maken van een specifiek product als een evasion chart. Productieproblemen bleken veelal te liggen op het gebied van het kaartbeeld. Het gebruikte softwareprogramma ArcGIS was initieel niet goed in staat verschillende projecties en verschillende coördinatensystemen te combineren tot een overzichtskaart. Daarentegen was alle vereiste informatie om tot een bruikbare EVC te komen op tijd binnen en op de juiste manier aangeleverd. Een eerste prototype kon daarmee binnen de gestelde termijn van twee weken worden geproduceerd.

Recente ontwikkelingen

Nog altijd produceert DGEO op verzoek evasion charts.¹⁸ Naast kaarten op schaal 1:250.000 zijn dit overzichtskaarten van steden op grotere schaal (1:15.000), aangezien steden regelmatig als operatiegebied fungeren van de betreffende eenheden. Niet altijd met randinfo (alleen als daar behoefte aan is) en niet exclusief voor het KCT, maar ook voor verkenners van andere eenheden.

Net als in 2003 is inmiddels, dankzij de hernieuwde militaire samenwerking, ook weer sprake van de productie van (jungle)kaarten van Suriname. Voor de Jungle Warfare (Instructors) Course, waar militairen van de Luchtmobiele Brigade en het Korps Mariniers aan deelnemen, zijn actuele kaarten nodig. Voor deze training

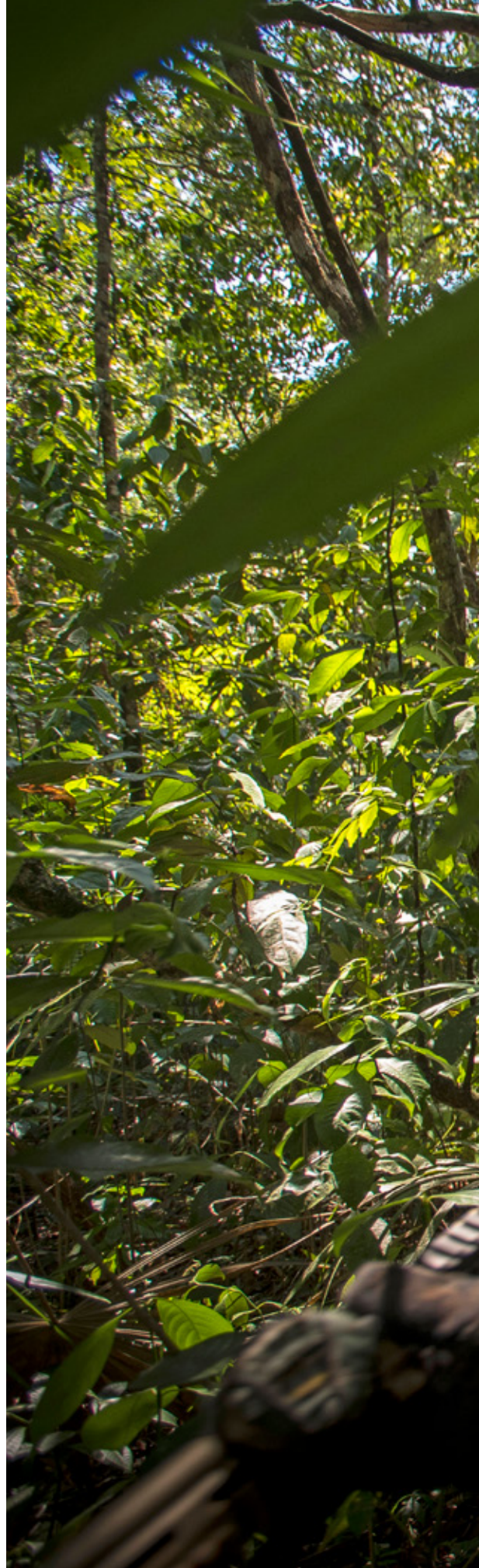
18 Interview C-DGEO, Ikol M. van Loon, 23 februari 2022.

heeft DGEO het MTA Zanderij opnieuw in kaart gebracht.¹⁹ Aangezien papier in de jungle niet lang overleeft, is onderzoek gedaan naar verschillende soorten dragers, waaronder een nieuwe, lichtere versie van Tyvek dat dicht tegen zijde aan ligt wat betreft ‘verfrommelbaarheid’ en lichtheid. Dit materiaal heeft het beste van beide werelden: de sterkte van Tyvek en de compactheid van zijde. Gebruik van deze nieuwe kaart in Suriname dit jaar bleek succesvol; zowel qua houdbaarheid in klimatologisch moeilijk omstandigheden als kwaliteit en leesbaarheid van weergegeven data en informatie.²⁰ Nog een voordeel van Tyvek is dat het binnenkort intern bij DGEO (*on demand*) kan worden gedrukt. Dit in tegenstelling tot zijde, dat alleen extern gedrukt kan worden. Bij gevoelige missies hoeft zo niet uitgeweken te worden naar een externe partij. Sterker nog: dit materiaal kan tijdens een missie lokaal met behulp van een plotter worden geprint.

Vooralsnog is de evasion chart een fysieke kaart. Of dit militair-geografisch hulpmiddel zich in de toekomst ontwikkelt tot een digitale versie zal moeten blijken. Alle innovatie en technische mogelijkheden ten spijt lijkt het echter niet aannemelijk dat de EVC als tastbare kaart binnen afzienbare tijd zal verdwijnen; daarvoor hebben digitale middelen te grote kwetsbaarheden met alle risico’s van dien. Accu’s raken leeg, beeldschermen gaan kapot. Verbindingen kunnen gebreken vertonen, of door de tegenstander worden verstoord of afgeluisterd. Het gebruik van een elektronisch device kan de positie van militairen prijsgeven wanneer onvoldoende veiligheidsmaatregelen worden getroffen, of er zijn digitale ‘achterdeurtjes’. Gelet op de operationele veiligheid zullen analoge middelen onder bepaalde omstandigheden beter en veiliger werken. Om die reden zal er naast een digitale variant nog lange tijd behoefte blijven bestaan aan een vrijwel onverwoestbaar, gebruiksvriendelijk en niet te hacken alternatief, dat zijn waarde in de praktijk de afgelopen decennia heeft bewezen. ■

19 ‘Geoflash’, Nieuwsbrief Geo-Informatie Defensie, 2022 (2) 3.

20 Interview C-DGEO.

*Voor de Jungle Warfare (Instructors)
course zijn actuele kaarten nodig. Nieuw
materiaal moet zorgen dat de kaarten
gebruik in de jungle kunnen doorstaan*

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

Crisis in de Luftwaffe tijdens de Koude Oorlog

Eerst bestraffen, dan onderzoeken

De in 1956 als onderdeel van de Bundeswehr opgerichte Luftwaffe had in het begin te kampen met tegenslagen, maar werd niettemin al snel operationeel verklaard. Het kwam tot ongelukken en verliezen aan mensenlevens, maar ook tot incidenten die tijdens de Koude Oorlog de spanning tussen Oost en West nog meer opdreven. Een voorbeeld daarvan is het uit koers raken van twee F-84F Thunderstreaks, die in 1961 boven Oost-Duits grondgebied verzeild raakten. Het leidde tot heftige reacties uit Moskou en de DDR, terwijl de Bundeswehr en minister van Defensie Franz Josef Strauß het incident op een amateuristische manier afhandelden.

Drs. A.J. Vinke*

September 1961. De Berlijnse Muur was net gebouwd. Oost-Duitse grenswachten schoten dagelijks op mensen die probeerden te vluchten. Russen en Amerikanen testten in Siberië en Nevada atoombommen. Het was het hoogtepunt van de Koude Oorlog. Op dat moment hield de NAVO de luchtverdedigingsoefening Checkmate, tevens een machtsdemonstratie tegen de Russen. In deze uitermate gespannen situatie raakten twee West-Duitse vliegers met hun F-84F Thunderstreak hun oriëntatie kwijt en kwamen terecht in het luchtruim van de Duitse Democratische Republiek. Achtervolgd door MiG-jagers probeerden zij wanhopig te ontsnappen. Militair en politiek was het een precaire toestand. Het incident groeide uit tot een affaire, waarin de West-Duitse minister van Defensie Franz Josef Strauß probeerde zijn reputatie te redden, maar zich vergaloppeerde. Officieren en onderofficieren van de luchtmacht kwamen in opstand. Dit artikel beschrijft het incident en de nasleep met het optreden van de minister en de

In 1957, twee jaar na de toetreding van de Bondsrepubliek tot de NAVO, toont de Luftwaffe haar recent in gebruik genomen Thunderstreaks aan het publiek

FOTO PICTURE ALLIANCE, GEORG GÖBEL

bevelhebber van de Luftwaffe. De slotbeschouwing bevat de geleerde lessen.

De Duitse herbewapening

Met de onvoorwaardelijke capitulatie van nazi-Duitsland op 7 en 8 mei 1945 was de soevereiniteit van het land volledig afgeschaft. De opdracht was om Duitsland te denazificeren en te demilitariseren. Het land mocht geen rol van betekenis meer spelen in politieke, economische en militaire aangelegenheden. Het vormen van een eigen leger was verboden. Ideologische fricties tussen de Sovjet-bezettingmacht en de westelijke geallieerden leidden uiteindelijk tot de stichting van de Bondsrepubliek Duitsland in mei 1949 en de Duitse Democratische Republiek in oktober van dat jaar. De reeds bestaande vraag bij de Amerikanen en Britten of Duitsland herbewapend moest worden tegen agressie van de Sovjet-Unie kreeg met deze deling een extra impuls. De kwestie van de herbewapening werd tevens een groot discussiepunt in de Duitse Bondsdag. Bondskanselier Konrad Adenauer wilde de Bondsrepubliek in het westelijke bondgenootschap integreren. De inval in 1950 van het communistische Noord-Korea in Zuid-Korea gaf Duitsland het beslissende zetje naar herbewapening.

In opdracht van Adenauer en met goedkeuring van de westelijke geallieerden vergaderden enkele voormalige officieren van de Wehrmacht in oktober 1950 in het klooster Himmerod in de Eifel over het oprichten van een West-Duits leger. In een geheim rapport, het *Himmeroder Denkschrift*, pleitten zij voor de opbouw van een sterke krijgsmacht.¹ Adenauer benoemde het

CDU-Bondsdaglid Theodor Blank tot 'Beauftragter des Bundeskanzlers für die mit der Vermehrung der alliierten Truppen zusammenhängenden Fragen'. Al snel werd gesproken over het 'Amt Blank'; het werd de wieg van het latere ministerie van Defensie.² Op 6 mei 1955 trad de Bondsrepubliek toe tot de NAVO en mocht eigen strijdkrachten inbrengen. Het 'Amt Blank' werd het Bundesministerium für Verteidigung.

Oefening Checkmate

De officiële oprichtingsdatum van een nieuwe West-Duitse luchtmacht was 24 september 1956, toen de eerste tien jachtvliegers hun *wing* ontvingen en er een symbolische overdracht van de eerste trainingstoestellen plaatsvond: een Piper L-18, een Harvard Mk.4 (T-6) en een Lockheed T-33. Snel daarna werden de jachtbomwerpers F-84F, RF-84F, F-86K en F-86 Sabre Mk.5/Mk.6 door de Verenigde Staten en Canada ter beschikking gesteld of daar gekocht. Als transporttoestel bestelde de Luftwaffe de Franse Noratlas. De eerste vrijwilligers van de luchtmacht kregen in januari 1956 in Nörvenich hun aanstellingsorkonde. Luitenant-generaal Josef Kammhuber trad op 1 juni 1957 aan als de eerste bevelhebber. De contouren van dit krijgsmachtdeel werden zichtbaar. Na opkomst van de eerste dienstplichtigen op 16 januari 1958 volgde de uitbreiding van de opleidingsinstituten. Vliegers en Geleide Wapen-personeel werden voor opleiding naar de Verenigde Staten gestuurd. Begin 1959 volgde de bestelling van de eerste F-104 Starfighters en in 1963 van het transporttoestel Transall C-160.³ In 1961 beschikte de Luftwaffe over 12 Geschwader⁴ met 450 jachtvliegtuigen en meer dan 650 gevechtsvliegers.⁵

Vliegers waren in de beginjaren vaak jonge officieren en onderofficieren en velen van hen hadden nooit eerder gediend en hadden geen ervaring. De personele opbouw was ongunstig: zeer weinig oudere, ervaren vliegers in leidende posities en veel jonge onervaren vliegers, van wie een groot deel onderofficier was. Velen hadden een beperkte kennis van de Engelse taal. Daarnaast waren er problemen met de soms

* Drs. A.J. Vinke is luitenant-kolonel b.d. van de Koninklijke Luchtmacht.

1 'Denkschrift über die Aufstellung eines Deutschen Kontingents im Rahmen einer internationalen Streitmacht zur Verteidigung Westeuropas' (9 oktober 1950). Zie: www.bundeswehr.de.

2 *Von Himmerod zum Amt Blank* (8 november 2021). Zie: www.bundeswehr.de.

3 *Die Geschichte der Luftwaffe*, zie: www.bundeswehr.de.

4 Het begrip Geschwader laat zich moeilijk naar het Nederlands vertalen. De term komt overeen met het Engelse en Amerikaanse wing, een eenheid van 2 of 3 squadrons, met elk circa 20 vliegtuigen. Een Geschwader bestaat uit 2 of 3 Staffeln, min of meer vergelijkbaar met een squadron. In dit artikel wordt de term Geschwader gebruikt.

5 'Republic F-84F Thunderstreak bei der Luftwaffe', zie: *Flugrevue.de*, 16 oktober 2021.

Kolonel Walter Krupinski (links) commandant van JaBoG 33, kon zijn eigen vliegtuigen veilig laten terugkeren en leidde een onderzoek naar het incident met Pfefferkorn en Eberl

FOTO BUNDESWEHR

verouderde techniek en een gebrek aan trainingsmogelijkheden. De West-Duitse Luftwaffe had in de vroege jaren te kampen met veel ongevallen en verliezen aan mensenlevens en vliegtuigen.⁶ Drieënnegentig toestellen gingen bij crashes verloren, meer dan 50 vliegtuigen werden bij ongevallen op de grond vernietigd. Het aantal ongevallen met de Thunderstreak lag hoger dan met de Starfighter.⁷ Niettemin werd de Luftwaffe gereed verklaard voor operationele inzet.

Kort na de bouw van de Berlijnse Muur op 13 augustus 1961 hield de NAVO een grote internationale luchtverdedigingsoefening, waarin ook een conflict met nucleaire wapens werd gesimuleerd.⁸ Hoewel de oefening al lang was gepland en voorbereid, was het moment uiteindelijk politiek precair. De bouw van de Berlijnse Muur had de tegenstellingen immers nog verder verscherpt. Voor de pas enkele jaren bestaande West-Duitse luchtmacht was Checkmate een van de eerste grote oefeningen waaraan zij deelnam en wel met F-84F Thunder-

streaks van het Jagdbombergeschwader 32 (JaBoG 32) uit Lechfeld.

De missie

De 23-jarige Feldwebel⁹ Peter Pfefferkorn, met 785 vliegreuren waarvan 580 op de F-84F en de 27-jarige Stabsunteroffizier¹⁰ Hans Eberl, met 410 vliegreuren waarvan 70 op de F-84F, kregen tijdens Checkmate de opdracht een 'vijandelijke' driehoeksvlucht te maken van Lechfeld via Giebelstadt naar Chatillon-sur-Marne in Noord-Frankrijk en daarna naar hun thuisbasis terug te vliegen. Op 14 september 1961 startten beiden om 13.49 uur in Lechfeld en waren om 14.15 uur boven Giebelstadt. Op 11.000 meter hoogte hielden beide toestellen een westelijke koers

- 6 Heiner Möllers, 'Total verfranzt! Düsenjäger der Luftwaffe in West-Berlin 1961', *Militärsgeschichte. Zeitschrift für Historische Bildung* (Heft 2/2017) 10-13.
- 7 H.J. Fischer, *Jagdbomber Republic F-84F Thunderstreak*, zie: flugmodell-magazin.de.
- 8 *Rapport van het Militaire Comité aan de Noord-Atlantische Raad*, nr. IPT 123/408 (MC), 18 mei 1962. Zie: www.archives.nato.int.
- 9 Vergelijkbaar met sergeant der eerste klasse.
- 10 Vergelijkbaar met sergeant.

In een commentaar noemde het partijblad Neues Deutschland de vliegers Pfefferkorn en Eberl 'beklagenswaardige idioten'

aan. Plotseling trad een weersverslechtering in. Sterke winden tot 140 mijl per uur met diephangende en hoge wolkenlagen hinderden het zicht.¹¹ Wat er na 14.16 uur gebeurde was voor de Duitse autoriteiten niet meer te reconstrueren. Franse autoriteiten stelden later vast dat de formatie het doel had bereikt en dat de navigatie hen op de terugweg in de steek liet.

Kolonel Walter Krupinski, toenmalig commandant van het JaBoG 33 in Büchel in de Eifel, herinnerde zich later: 'Een koufront raasde over Frankrijk en Duitsland en werd niet of nauwelijks herkend'. Krupinski commandeerde net op tijd zijn vliegtuigen naar Büchel terug. Veel vliegvelden waren niet meer bereikbaar. Voor JaBoG 32 was de oefening nog niet afgelopen. Om circa 15.00 uur peilden diverse radarstations de beide vliegtuigen. Radarstation

Auenhausen moest beide vliegtuigen volgen, die via Göttingen het luchtruim van de DDR invlogen en via Köthen, waar een Russische vliegbasis met MiG- en Jak-jachtvliegtuigen was, en Wittenberg koers zetten richting Leipzig. Om 15.15 uur deed Pfefferkorn een eerste noodoproep. Beiden bevonden zich reeds ten oosten van Leipzig, maar nog binnen het bereik van de westelijke geallieerde verkeersleiding. Pfefferkorn kreeg tot zijn verbazing van de Amerikanen te horen dat ze naar het vliegveld Tempelhof in West-Berlijn zouden worden geleid. Circa 40 Russische MiG's zaten de twee F-84F's achterna.¹² Het wolkendek tussen 3000 en 12.000 meter was erg dicht en dit belemmerde de MiG's om de F-84F's te onderscheppen. De verkeersleider beseftte dat, wanneer hij de twee vliegers over DDR-gebied naar Lechfeld liet omkeren, zij grote kans liepen te worden neergeschoten.¹³

Pfefferkorn vroeg de naam van het vliegveld te herhalen. Ze kregen weer Tempelhof te horen. De verkeersleider had aanvankelijk niet de ernst van de situatie door waarin twee jachtbomwerpers van de Luftwaffe in het luchtruim van de DDR een noodsignaal hadden verzonden. Toen de verkeersleider vroeg om welk type vliegtuig het ging en Pfefferkorn antwoordde 'twee F-84F', werd Tempelhof snel veranderd in Tegel in de Franse sector, een in 1961 weinig gebruikt vliegveld met een lange landingsbaan. Tempelhof had mogelijk een te korte baan voor de F-84F.¹⁴ Bovendien zou een landing op een druk vliegveld als Tempelhof tot ongewenste publiciteit leiden.¹⁵ Het probleem werd dan ook bij de Fransen gelegd.¹⁶ Tegen 16.00 uur landden de twee toestellen op Tegel en publiciteit werd vermeden.

West-Duitse vliegtuigen hadden in Berlijn niets te zoeken, zelfs de civiele Lufthansa niet, zoals door de geallieerde overwinnaars in 1945 was vastgelegd. Dat sloot een terugvlucht van de F-84F's uit. Moskou dreigde in meerdere protestnota's een volgende keer de toestellen met alle middelen, inclusief raketten, neer te schieten. Het partijblad *Neues Deutschland* van de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands van de DDR schamperde in een commentaar dat het

11 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61', *Der Spiegel*, nr. 19, 8 mei 1962.

12 'Republic F-84F Thunderstreak bei der Luftwaffe'.

13 Helmut Vensky, 'Grenzüberschreitung in der Luft', *Zeit-online* (14 september 2011).

14 Möllers, 'Total verfranzt'.

15 J. Althaus, 'Zwei Bundeswehrjets lösten fast den Dritten Weltkrieg aus', *Die Welt*, 30 juni 2017.

16 Vensky, 'Grenzüberschreitung in der Luft'.

17 Idem.

om ‘verkeerd ontworpen’ toestellen ging en dat de vliegers ‘beklagenswaardige idioten’ waren.¹⁷ Het was een raadsel hoe Pfefferkorn en Eberl zo van hun koers konden afwijken. Een Franse luchtvaartcommissie concludeerde later dat het kompas door het slechte weer onbruikbaar was geworden en 40 tot 60 graden afweek.¹⁸ Eberl kon volgens de commissie vanwege zijn geringe ervaring niet met het kompas omgaan.¹⁹ Het kompas van de F-84F was onbetrouwbaar en viel vaak uit.²⁰ De ervaren Pfefferkorn was ook de forse wind niet opgevallen die het toestel steeds sterker naar het oosten dreef. Het wolkendek tussen 3000 en 12.000 meter maakte grondzicht onmogelijk en daarmee ook de oriëntatie van de vliegers.

Het zoeken naar de schuldigen

Kolonel Krupinski werd voorzitter van de onderzoekscommissie en uit zijn onderzoek bleek dat grove fouten van de vliegers niet konden worden vastgesteld. Het waren routinevluchten, de formatieleider had juist gehandeld en de commandant van het Geschwader viel niets te verwijten. De meteobriefing had wat uitgebreider gekund, ook al had dit aan het incident niets veranderd. Wel zouden beide vliegers oververmoeid zijn geweest. In feite waren het menselijke fouten geweest, die in een dergelijke situatie nu eenmaal konden voorkomen.

Het rapport van Krupinski was uiteindelijk slechts één van vier onderzoeken. Ook de Fransen en de Amerikanen onderzochten het incident. De West-Duitse Luchtmachtstaf liet een tweede rapport opstellen. De vier rapporten werden samengevat in een bericht aan minister van Defensie Strauß.

De Luchtmachtstaf hechtte een groter belang aan menselijke fouten dan uit Krupinski's rapport naar voren kwam. Volgens de luchtmachtleiding was er een gebrekkige vluchtvoorbereiding geweest. Een geroutineerde vlieger had met de verkeersleiding de inwerking van weersinvloeden kunnen reduceren en beide F-84F's zouden veilig hebben kunnen landen. De vluchtvoorbereiding was in de optiek van

Krupinski wel goed. Er was genoeg tijd voor en meerdere bemanningen deden het gezamenlijk. Pfefferkorn viel niets te verwijten, aldus Krupinski.²¹

Bier-Order 61

Op 14 september 1961 was de burgemeester van West-Berlijn, Willy Brandt, op verkiezings-tournee en liet aan Strauß, die ook op verkiezings-tournee was, zijn ongenoegen over het incident met Pfefferkorn en Eberl blijken. Hoe was het mogelijk dat in deze zeer gespannen politieke tijd twee West-Duitse gevechtsvliegtuigen in Berlijn konden landen? De kritiek van Brandt miste haar uitwerking niet. Strauß wilde zijn reputatie redden en besloot tot een drieste, tactloze actie met weinig gevoel voor goed leiderschap.²² Hij kondigde voor de verzamelde pers aan maatregelen te nemen, maar pas na onderzoek.

's Avonds troffen Strauß en de bevelhebber van de West-Duitse luchtmacht, Inspekteur der Luftwaffe generaal Josef Kammhuber, elkaar op verzoek van de minister in München. Kammhuber was een hooggedecoreerde jachtvlieger uit de Tweede Wereldoorlog en de twee hadden een vertrouwelijke en vriendschappelijke verhouding. Strauß kwam net uit de Löwenbräu-bier-tent, waar hij een laatste verkiezingsbijeenkomst op het Oktoberfest had bijgewoond. Hij trof Kammhuber in Hotel Ambassador in München, waar zij het incident bespraken. Er moest een list worden verzonnen, die het eigen prestige van Strauß ten goede kwam. Van een onderzoek was toen al geen sprake meer.²³ Om half een 's nachts besloten Strauß en Kammhuber luitenant-kolonel Siegfried Barth te ontslaan als commandant van JaBoG 32 en hem per direct naar Keulen over te plaatsen in een logistieke functie. Een motivering van dit besluit werd niet gegeven.

18 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

19 Idem.

20 Dit was ook het geval geweest bij twee F-84F's van JaBoG 34 uit Memmingen, die op 22 oktober 1959 in Tsjecho-Slowakije crashten. Zie: *Flugrevue.de*, 21 oktober 2021.

21 Möllers, 'Total verfranzt'.

22 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

23 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

Minister Franz Josef Strauß (midden) en generaal Josef Kammhuber (rechts), die een vertrouwelijke relatie hadden, bezoeken een Amerikaanse eenheid op de basis Fürstenfeldbruck

Twee dagen later maakte Kammhuber in Lechfeld dit 'bevel van de minister' kenbaar aan generaals en Geschwadercommandanten van de Luftwaffe, met de mededeling dat dit in overleg met hem was gebeurd.²⁴ Kammhuber benadrukte dat het een politieke beslissing was. Toen bekend werd in welk etablissement deze actie was bekostigd kreeg het bevel al snel de naam Bier-Order 61.²⁵ Het bevel leidde tot ophef onder het gehoor van Kammhuber. Krupinski schreef later: 'Met dit ministeriële bevel hebben wij, commandanten, de geboorte van een nieuw

leiderschapsprincipe meegemaakt, namelijk eerst bestraffen, dan onderzoeken. Ondanks verzoeken kregen wij nooit de tekst van het bevel te lezen. Wat wij daar hoorden was afschuwelijk. Reeds op de militaire academie heeft men ons op het gebied van leidinggeven geleerd eerst te onderzoeken, dan te bestraffen en vooral naar de beschuldigde te luisteren en hem de gelegenheid geven zijn visie te geven. Ons, commandanten werd bedreigd dat de scherpste maatregelen zouden worden getroffen, wanneer wij onze eenheden niet hadden opgeleid om dergelijke grensschendingen onder alle mogelijke omstandigheden te voorkomen. Vooral deze laatste zin was voor ons, die dagelijks rekening moeten houden met

²⁴ Möllers, 'Total verfrantzt'.

²⁵ 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

menselijke onvolkomenheden in de luchtvaart, totaal onbegrijpelijk'.²⁶

Luitenant-generaal Martin Harlinghausen, Commandant Luchtmachtgroep Noord en eveneens een hoogonderscheiden jachtvlieger uit WO2, verzette zich tegen de uitspraken van Kammhuber en eiste een onderzoek; daarna kon over een bestraffing worden nagedacht. Ook de Vereniging van Onderofficieren Lechfeld wendde zich tot de minister om de ontslagen Barth in zijn ambt te laten. Meermaals preees Kammhuber het Geschwader als voorbeeldig, aldus de onderofficieren.²⁷ De minister antwoordde niet. De Commandant van de Luchtmachtgroep Zuid, brigadegeneraal Werner Streib, wilde een feestelijke commando-overdracht van Barth aan zijn opvolger, maar Kammhuber verbood dat. Streib vroeg vergeefs om een onderhoud met de minister. Kammhuber deed er alles aan om zijn tekortkomingen als bevelhebber te verbergen en andersdenkenden de mond te snoeren.

Kammhubers slechte geheugen

Op 10 mei 1940 vond een grote luchtaanval plaats op de stad Freiburg im Breisgau. Er vielen 57 doden en vele gewonden. De Duitsers spraken over een terreurdaad en dreigden met vergelding. Diezelfde avond wist Luftwaffe-bevelhebber Hermann Göring al dat het Duitse bommen waren geweest. De aanvalsroute waarin Freiburg lag viel onder Kampfgeschwader 51 (KG 51) 'Edelweiss'. De kwestie bleef geheim. Eind november 1954 verscheen in diverse Zuid-Duitse kranten een verklaring van een vlieger waarin deze zei dat een formatie van KG 51 de oriëntatie had verloren en in plaats van Dijon in Frankrijk Freiburg had aangevallen. De commandant van die eenheid ontkende eerder in 1947 en 1954 betrokken te zijn geweest bij de aanval en werd nooit voor deze daad bestraft. Zijn naam: Josef Kammhuber.²⁸

Totaal anders zag het er in 1961 voor luitenant-kolonel Barth uit. Voor hem was de ontheffing en overplaatsing een regelrechte degradatie. Hij zou weliswaar planmatig per 1 oktober 1961 naar Keulen worden overgeplaatst, maar naar een kolonelsfunctie. Deze functie was snel in een luitenant-kolonelsfunctie veranderd, volgens

Barth een strafmaatregel. Kammhuber liet weten dat in de toekomst elke commandant met dezelfde maatregel en bestraffing rekening moest houden wanneer eenzelfde incident als met de F-84F's onder zijn commando zou plaatsvinden.

Het protest wordt heftiger

Oorlogsveteranen en ervaren vliegers protesteerden bij de minister. De ontheffing van Barth was volgens hen rechtspositioneel onhoudbaar. Zij wezen er ook op dat een garantie dat dergelijke incidenten niet meer zouden voorvallen onmogelijk te geven was. Een commandant verklaarde: 'Ik kan niet, zoals u van mij eist, persoonlijk daarvoor zorgen, dat er niet morgen of overmorgen zo'n – politiek gewichtige – grensoverschrijding door een van mijn vliegtuigen plaatsvindt'.

Kammhuber bekritiseerde tijdens een bijeenkomst van generaals en Geschwadercommandanten het zorgvuldig opgemaakte rapport van Krupinski nogmaals door te stellen: 'Eine Krähe hacke der anderen kein Auge aus', daarmee de ervaren en zeer gewaardeerde Krupinski ernstig schofferend.²⁹ Luitenant-generaal Harlinghausen greep in. Hij gaf alle onder zijn bevel staande commandanten de order op 4 oktober 1961 naar Münster te komen. De kwestie-Barth en de gevolgen moesten worden besproken, maar Strauß verbood deze bijeenkomst. Harlinghausen gaf niet op en schreef de minister diens bevel, dat alle toekomstige grensoverschrijdingen tot straf voor de commandanten zouden leiden, als een groot onrecht te beschouwen. Het was niet een fout van een enkele vlieger; een hele reeks oorzaken lag volgens Harlinghausen ten grondslag aan sommige incidenten, zoals de snelle opbouw van de luchtmacht, de onervaren vliegers en tekortkomingen in de vliegeropleiding. Lang genoeg was er door generaals en commandanten gewaarschuwd voor een te snelle inzet van de

26 Möllers, 'Total verfranzt'.

27 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

28 Anton Hoch, 'Der Luftangriff auf Freiburg am 10. Mai 1940', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 4 (1956, Heft 2) 115-144.

29 Möllers, 'Total verfranzt'.

FOTO BUNDESWEHR

Luitenant-kolonel Siegfried Barth nam zijn ontslag als commandant van JaBoG 32 niet en klaagde minister van Defensie Strauß aan

Luftwaffe. De politiek vond echter dat het primaat bij haar lag en dan moest de politiek ook de verantwoordelijkheid dragen.³⁰ Wanneer dit voorstel zou worden doorgezet, 'hebben wij binnenkort geen commandanten meer die nog laten vliegen', aldus Harlinghausen. Hij stond hiermee lijnrecht tegenover zijn bevelhebber. Harlinghausen wenste geen deelgenoot te worden van zulke beslissingen en diende zijn ontslag in, wat Strauß hem per 31 december 1961 verleende.³¹

30 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

31 'Strauss Krise. Nachts um halb eins', *Der Spiegel* 30/1962, 24 juli 1962.

32 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

33 Twee kapitein-vliegers hadden het DDR-luchtruim geschonden en kwamen onder vuur te liggen van MiG's. Voor hen had het geen consequenties. Zie: 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'. Twee onderofficieren-vlieger kregen in oktober 1959 problemen met de zuurstoftoevoer en wilden naar hun basis Memmingen terugkeren, maar maakten een navigatiefout door twee peilstations te verwisselen. Ze kwamen in Tsjecho-Slowakije terecht waar ze 41 dagen eenzame opsluiting ondergingen. Volgens Kammhuber was er sprake van niet strafbaar menselijk falen. Zie: H. Möllers, 'Absturz über feindlichem Gebiet' (Bundesministerium der Verteidigung, 1 augustus 2011).

34 Möllers, 'Total verfranzt'.

In een brief aan Harlinghausen gaf Strauß toe de ontheffing van Barth als een onmiddellijke actie bevolen te hebben, zonder het resultaat van het onderzoek af te wachten. Het was geen rechtspositionele maatregel of straf. Uit onderzoek van de Luchtmachtstaf was gebleken dat Barth de hoofdschuldige was; die had ondanks vele aanwijzingen van de bevelhebber nagelaten zijn plicht te doen. Barth was hierover nooit onderhouden. Strauß wees Harlinghausen er ook op dat hij op 16 september 1961 een order had doen uitgaan waarin werd gesteld: 'Ik zal in de toekomst met de strengste maatregelen tegen alle commandanten optreden, die hun eenheden niet zo geïnstrueerd en opgeleid hebben, dat dergelijke ontoelaatbare grensoverschrijdingen onder alle omstandigheden ophouden'. Een straf voor de commandant volgde wanneer het incident het gevolg was van minachting van regels en bevelen. Dit was volgens de minister precies wat er bij het JaBoG 32 aan de hand was. Daarom had hij samen met de bevelhebber van de luchtmacht zo moeten handelen. Hier trad een order van de minister met terugwerkende kracht in werking.

Andere officieren maakten de minister duidelijk dat in de luchtmacht geen foutenfestival werd geduld. Commandanten waren er niet meer zeker van dat zij 's avonds nog in functie waren wanneer een van hun ondergeschikten eenzelfde incident overkwam. De minister moest volgens hen zijn bevel intrekken, want 'een kwaadaardige onderofficier die 30 seconden aan de andere kant van de grens vloog' betekende het einde van de commandant in functie.³² Meer van dit soort incidenten hadden plaatsgevonden, zonder dat dit tot ernstige consequenties had geleid.³³ Kammhuber hield hun protesten tegen. Toch was de Luchtmachtstaf in zijn eindrapport van 30 oktober 1961 van oordeel dat, ongeacht alle tot dan toe bekende feiten, de oorzaken van het incident bij gebrekkige inzet en leiderschap lagen.³⁴

Barth zoekt zijn recht

Barth startte een tuchtproces tegen zichzelf, maar dit werd geweigerd en de zaak werd getraineed. Hij klaagde daarop Strauß aan wegens laster en vanwege zijn degradatie. De

Militaire Kamer van het Federaal Tuchtcollege hield op 20 december 1961 zitting in München. Het werd een schandaal. Staatssecretaris van Defensie Volkmar Hopf liet het Tuchtcollege weten dat de minister de uitgenodigde zes getuigen, onder wie Kammhuber en Harlinghausen en de kolonels Krupinski en Walter Grasemann, het recht om een verklaring af te leggen ontzegde. Toen het Tuchtcollege er op stond de getuigen te horen, antwoordde Hopf dat hij de getuigen bevel zou geven te zwijgen. Het Tuchtcollege oordeelde op 12 februari 1962 op basis van de documenten in het dossier dat het bevel van Strauß om Barth uit zijn functie te ontheffen onrechtmatig en beledigend was en moest worden teruggedraaid. Zijn overplaatsing naar Keulen moest gepaard gaan met een bevordering tot kolonel. Het oordeel moest voor dezelfde groep worden voorgelezen als die bij de voorgelezen ontheffing van Barth aanwezig was geweest. Ondertussen deed Strauß niets om Barth te rehabiliteren, maar ondermijnde hij juist zijn positie. Strauß presenteerde het rapport van de Luchtmachtstaf aan de Defensiecommissie van de Duitse Bondsdag. Na uitgebreide discussies liet hij de Defensiecommissie unaniem vaststellen dat hij als minister correct had gehandeld en dat er geen kritiek op hem mocht worden geuit. De SPD-oppositie in de Bondsdag en een campagne van het weekblad *Der Spiegel* zetten Strauß later echter zo onder druk dat hij Barth in mei 1962 toch tot kolonel bevorderde.

Na meerdere hoorzittingen in de Defensiecommissie bleek dat Strauß de commissie had misleid. Media brachten dat aan het licht, waarna hij door de parlementariërs niet meer werd geloofd. Op 27 juli 1962 zou een volgende zitting plaatsvinden. De advocaat van Barth wenste geen uitstel meer en dreigde Strauß met een rechtszaak. De minister, hiermee geconfronteerd, kon er niet van uitgaan dat hij de zaak zou winnen. Om een aanklacht en een openbare zitting te voorkomen werd Barth volledig gerehabiliteerd. Hij kreeg nabetaling van zijn kolonelssalaris vanaf de dag van zijn ontslag als Geschwadercommandant en de Bundeswehr vergoedde zijn advocaatkosten.³⁵ De Defensiecommissie van de Bondsdag en

Ook grensoverschrijdingen met vliegtuigen van Oost naar West kwamen voor. Veelal waren dit kleine vliegtuigen die in de agrarische sector werden gebruikt. Ook waren er geregeld bewuste of onbewuste grensschendingen door jachtvliegtuigen boven de Oostzee, in het Zweedse of Deense grensgebied. Grensschendingen boven West-Duits gebied waren het gevolg van navigatiefouten of opzet. Een spectaculair incident vond plaats op 13 februari 1967. Splinternieuwe MiG-21U toestellen moesten naar de vliegbasis van Cottbus in de DDR worden gevlogen. Door een navigatiefout landde een Russische vlieger echter op het West-Berlijnse vliegveld Tegel. De frequenties van de peilstations van Tegel en Cottbus waren vrijwel identiek. Toen de vlieger zag dat hij op Tegel stond, startte hij het toestel weer en vertrok voordat een tankauto de baan kon blokkeren. Bronnen: P. Veith, 'Von den Anfängen bis zum Ende. Die Luftstreitkräfte/ Luftverteidigung der Deutschen Demokratischen Republik (www.ddr-luftwaffe.de); A. Conrad, 'Berlin Angriffshöhe 800', *Tagesspiegel*, 2 maart 2003; www.flugzeugforum.de.

de Wehrbeauftragter für die Bundeswehr (ombudsman voor Defensie) eisten ook dat Strauß zou erkennen dat hij Barth onrecht had aangedaan.³⁶ Het werd een gang naar Canossa.

Afloop en lessons learned

De affaire-Barth was inmiddels uitgegroeid tot een vertrouwenskwestie in de Luftwaffe. Kammhuber had het vertrouwen van het personeel verloren. Zijn nauwe band met Strauß had hem vervreemd van de mensen voor wie hij verantwoordelijk was. In september 1961 verlengde Strauß zijn dienstverband met twee jaar, maar hij werd binnen een jaar op 65-jarige leeftijd met pensioen gestuurd. Voor politici in Bonn gaf Strauß als reden op: 'Ontoereikend leiderschap in de zaak-Barth'.³⁷ Barth werd later naar het NAVO-hoofdkwartier SHAPE overgeplaatst en ging van daaruit in 1973 met pensioen. Negentien jachtvliegers uit het Geschwader van Barth (acht officieren en elf onderofficieren) namen ontslag.³⁸ Pfefferkorn en Eberl keerden na vijf weken arrest op 25 oktober 1961 via Parijs terug. Op

35 Möllers, 'Total verfranzt'.

36 'Strauß-Befehl. Bier-Order 61'.

37 'Straußs Krise. Nachts um halb eins'.

38 Idem.

grond van hun verklaringen zag de luchtmacht-leiding aanleiding beide vliegers uit hun functie te ontheffen en voor grondfuncties te bestemmen.³⁹ Strauß gaf in een onderhoud aan dat hij nooit meer documenten over personele aangelegenheden 's nachts om half een zou ondertekenen.⁴⁰ In zijn na zijn dood verschenen memoires gaf hij toe in deze zaak een fout gemaakt te hebben.⁴¹

De aanwezigheid van West-Duits militair personeel en materieel in Berlijn was streng verboden en na het incident zat de Luftwaffe met de vraag hoe de Thunderstreaks van Pfefferkorn en Eberl weer terug moesten naar de Bondsrepubliek. De aankomst van Amerikaanse transportvliegtuigen voedde de geruchten dat zij de vliegtuigen wilden ophalen of wilden laten terugvliegen met Amerikaanse nationale kentekens. De West-Duitse Luchtmachtstaf verzocht de Fransen uiteindelijk grote delen van de vliegtuigen te vernietigen, met uitzondering van de motoren en navigatieapparatuur. Deze delen moesten worden teruggestuurd. De Fransen begroeven de delen van de vliegtuigen echter op het vliegveld Tegel. De wrakken kwamen boven bij graafwerkzaamheden tijdens de bouw van nieuwe vertrekhallen in 1970. De Franse bezettingsmacht had letterlijk gras over de kwestie laten groeien.

Een krijgsmachtdeel dat niet de 100 procent gereedstelling bezit mag niet operationeel worden ingezet. Toch is dat wat gebeurde met de Luftwaffe in West-Duitsland. Een jonge luchtmacht, weinig ervaren vliegers, in aanbouw zijnde vliegvelden, weinig trainingsmogelijkheden, technische gebreken: waarschuwingen van generaals en commandanten dat de Luftwaffe nog niet klaar was, werden genegeerd en de politiek besliste. Zo werd een belangrijke les geleerd.

Een tweede les uit het incident met Pfefferkorn en Eberl is dat ingrijpende beslissingen met een helder hoofd genomen moeten worden en niet 's nachts na een bezoek aan een biertent. De

derde les is dat bestraffen nooit voor onderzoeken mag plaatsvinden.

Slotbeschouwing

Tijdens de NAVO-oefening Checkmate verloren twee vliegers onder slechte weersomstandigheden hun oriëntatie en kwamen in het luchtruim van de DDR terecht, waar zij werden achternagezeten door tientallen MiG's. De Amerikaanse verkeersleiding in West-Berlijn leidde hen veilig naar het vliegveld Tegel. Het

39 Idem.

40 Idem.

41 Möllers, 'Total verfranzt'.

incident groeide uit tot een probleem, waarbij minister van Defensie Strauß door verkeerde beslissingen in een politiek moeras verzeild raakte. De bevelhebber van de Luftwaffe, generaal Kammhuber, verloor door verkeerde beslissingen het vertrouwen van het luchtmachtpersoneel en werd ontslagen. Negentien jachtvliegers van het Geschwader namen ontslag. Het leiderschaps- en rechtsprincipe 'eerst onderzoeken, de beschuldigde horen en dan pas – eventueel – straffen' werd ernstig geweld aangedaan. De minister zag zich uiteindelijk gedwongen excuses te maken. ■

*Minister van Defensie Strauß (midden)
tekende in zijn memoires op dat hij
het incident rond Pfefferkorn en Eberl
onjuist had afgehandeld*

FOTO BUNDESWEHR

Strategische autonomie in 4 dimensies

Herman Timmermans –adviseur Digitale Zaken bij adviesgroep Tasclinx en Majoor der Fuseliers b.d.

Onlangs pleitte minister van Defensie Kajsa Ollongren tijdens een debat onder de treffende titel ‘Naar een Europees leger’ voor ‘strategische autonomie’.¹ In haar betoog onderstreepte zij nogmaals het belang van de bescherming van onze westerse waarden. De Russische inval in Oekraïne is daarbij meer dan een *wake-up call*. We hebben te weinig middelen en de meeste Europese NAVO-lidstaten leunen eenzijdig op onze Amerikaanse bondgenoot, hoewel de Verenigde Staten jarenlang hebben gehamerd op structurele verhoging van de Europese defensie-inspanningen. Inmiddels resulteert dat in een nieuw momentum voor defensie in veel Europese hoofdsteden.

Denk in 4 dimensies

De realisatie van strategische autonomie van de EU begint nationaal en heeft vandaaruit effect op de bijdrage van de Europese leden van de NAVO. Het streven naar strategische autonomie vraagt om meer dan alleen intenties en boeiende beschouwingen. Het vraagt om een doelgerichte aanpak in 4 dimensies.

Collectief specialiseren

In de eerste plaats gaat het om een nieuwe positionering en inrichting van de krijgsmacht. Nationaal moeten we onze krijgsmacht fundamenteel versterken om onze NAVO-verplichtingen te kunnen waarmaken. De veel geroemde 2-procentnorm van het bnp vormt daarbij het absolute minimum. De taakstelling van de krijgsmacht – verdediging van het grondgebied, bevorderen van de rechtsorde en stabiliteit, en bijstand bij rampen en crises – laat zich niet vangen in een simpel rekensommetje. Samen met de Europese NAVO-partners moet Nederland de kans grijpen om een einde te maken aan de diversiteit in systemen en technologie. Dat vraagt om fundamentele

samenwerking en specialisatie. De nationale industrie speelt daar zeker een rol bij, maar dan wel in functie van het doel: versterken van de slagkracht, vergroten van de inzetbaarheid en verhogen van de interoperabiliteit. Het betekent op termijn afscheid nemen van 16 types gevechtsvliegtuigen, 12 soorten tanks en 33 verschillende soorten fregatten.

Continuïteit in financiering

De tweede dimensie betreft de continuïteit van de financiering. Een verhoogde defensie-inspanning vraagt om een breed en langdurig draagvlak, niet voor één kabinetsperiode, maar voor veel volgende kabinetsperiodes. In dat verband wijst Ollongren er op dat belangrijke kapitaalverschaffers de afgelopen jaren ruim afstand hebben genomen van alles wat met defensie te maken heeft. Maar ook die partijen moeten hun beleid heroverwegen. Ook zij consumeren de vrijheid, die wij met onze defensie-inspanningen proberen te beveiligen. En zij, de kapitaalverschaffers, zoals pensioenfondsen, werken in onze opdracht.

Verruiming definitie agressie

De derde dimensie betreft het antwoord op de voortgaande verruiming van het begrip agressie. Artikel 5 van het NAVO-statusverdrag vormt de kern van onze defensieve samenwerking in bondgenootschappelijk verband. Een aanval op één van de lidstaten kan worden beschouwd als een aanval op alle. De Russische agressie jegens Oekraïne laat zien dat het begrip ‘aanval’ meer inhoudt dan alleen fysiek aanvallen. Ook andersoortige dreiging en agressie wordt uitgeoefend. En niet alles is in scope bij de klassieke defensie. Het gaat dan bijvoorbeeld om de verspreiding van nepnieuws, manipuleren van social media, hacken van computersystemen, inbreuken op verbindingen en netwerken,

grootschalige privacyschendingen en het onklaar maken van fysieke en digitale infrastructuur.

Deze vorm van agressie raakt steeds meer de civiele maatschappij. Digitale invloedssferen reiken verder dan de fysieke en staatsrechtelijke grenzen. Veel incidenten blijken met elkaar verbonden te zijn. Beïnvloeding van verkiezingen, manipuleren van referenda, storingen in de energievoorziening en talrijke hack- en ransomware-aanvallen zijn steeds vaker verschijningsvormen van wat inmiddels hybride oorlogvoering heet. Het is de moderne manier van oorlogvoering met nieuwe (digitale) middelen. Wij, het publiek, worden daarmee direct geconfronteerd. Dat reikt verder dan de klassieke militaire defensie.

Ontbrekende sturing en management

Af en toe halen de gekuiste dreigingsbeelden en signalen van inlichtingen- en veiligheidsdiensten het nieuws, maar hoe we ons moeten verweren blijft onduidelijk.² Dat is ook niet verwonderlijk omdat deze meer civiele defensie-inspanning, anders dan de militaire, concrete sturing en management ontbeert. We kunnen onze grenzen, waterwegen en luchtruim verdedigen met klassieke middelen, deels aangevuld met digitale inspanningen. Maar als we geen toegang hebben tot internet, hoe kunnen we dan onze bijstandaanvragen via de gemeente regelen, paspoorten en rijbewijzen veilig bestellen en ophalen, pensioen-, medische en andere gegevens via DigiD of MijnOverheid raadplegen en uitwisselen? Kortom, hoe communiceren we nog met onze overheid als die niet meer digitaal bereikt kan worden?

ICT-infrastructuur: de basis voor digitaal

Onze gedigitaliseerde overheid maakt op grote schaal gebruik van wat wel wordt aangeduid als ICT-infrastructuur: het geheel van fysieke verbindingen, netwerken, gegevensopslag en daarmee samenhangende faciliteiten en applicaties. Die ICT-infrastructuur is een digitale lappendeken, voor een belangrijk deel uitbesteed aan commerciële partijen, met grote diversiteit aan oplossingen, technologie, beleid, en vooral ook veel eigen belangen. De samenhang en onderlinge afhankelijkheid is niet altijd duidelijke,

mede doordat meerdere ministeries en diensten erbij betrokken zijn. Een omvangrijk stelsel van afstem-, overleg- en coördinatiegroepen is het resultaat. Een overkoepelende besturingsstructuur met bijbehorende bevoegdheden en verantwoordelijkheden ontbreekt.

Dat is de vierde dimensie van strategische autonomie: een krachtige ICT-infrastructuur bij de overheid, die ook in crisissituaties blijft werken. Daarvoor is een samenhangende visie en een eenduidige en daadkrachtige besturingsstructuur een voorwaarde. Dat reikt verder dan het huidige complexe stelsel aan afstem- en coördinatieorganen. Het overstijgt ook de vele theoretische beschouwingen en beleidsnota's. Het gaat hier primair om de fysieke en technische inrichting van de ICT-infrastructuur, de toepassing en bewaking van standaarden en realiseren van voldoende redundantie in netwerken en systemen. Het gaat daarnaast ook over het beheer en de beveiliging van die infrastructuur en de toegang tot de data die de overheid beheert. De overheid moet daarover te allen tijde zeggenschap, het beheer en de toegang houden.

Strategische autonomie kan alleen collectief

Deze vier dimensies zouden in eerste aanleg nationaal, maar parallel ook in Europees verband moeten worden uitgewerkt. Gelukkig zijn er al initiatieven, maar de ontwikkeling daarvan loopt traag, te traag in relatie tot het snel veranderende wereldbeeld. We moeten voorkomen dat wanneer de NAVO de oostgrens van het verdragsgebied zekerstelt, in het achterland essentiële nutsvoorzieningen niet meer werken, overheden hun dienstverlening geblokkeerd zien, de publieke opinie gemanipuleerd wordt en onze economie tot stilstand komt. Kortom, strategische autonomie vraagt om een aanpak in vier dimensies, samen met onze bureaus in Europa en vandaaruit met onze bondgenoten binnen de NAVO. ■

1 Han Dirk Hekking en Jean Dohmen, 'Minister Ollongren: Nederland moet wapenindustrie durven omarmen', *Het Financieele Dagblad*, 6 oktober 2022.

2 Johan Leupen en Jan Fred van Wijnen, 'Inlichtingendienst waarschuwt: Nederlandse techsector financiert Poetins oorlog', *Het Financieele Dagblad*, 28 oktober 2022.

Besluitvorming

Frans Matser

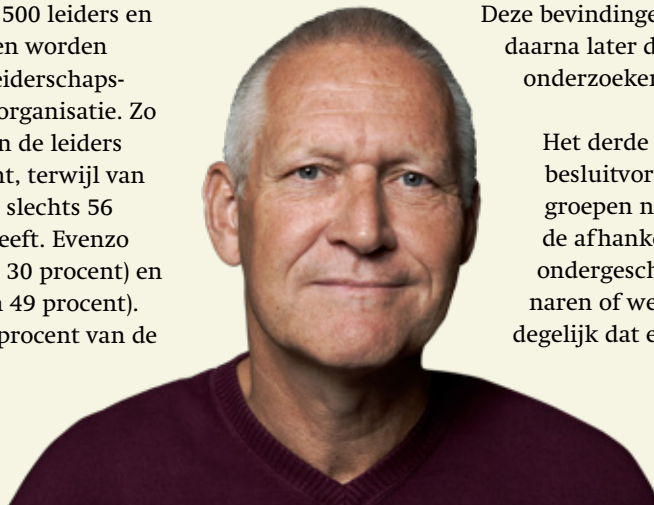
Grote ambtelijke organisaties, zoals Defensie, hebben hun eigen besluitvormingscultuur. Elk van de defensieonderdelen heeft een raad, waarin belangrijke lijnfunctionarissen en stafadviseurs door de commandant gehoord worden, alvorens knopen worden doorgehakt. Deze manier van besluitvorming lijkt te prefereren boven *in splendid isolation* genomen beslissingen – het Kim Jong-un model – maar natuurlijk kleven ook hier bezwaren aan. Het belangrijkste probleem met besluitvorming door dit soort groepen staat in de psychologie bekend onder de noemer toxic triangle. Hiermee wordt bedoeld dat de besluitvorming in dit soort ‘raden’ te lijden heeft onder drie problemen, die de uitkomst van het besluitvormingsproces negatief beïnvloeden.

Het eerste probleem is de persoonlijkheid van de leider. Uit onderzoek naar karaktereigenschappen van leidinggevendenden (niet bij Defensie) blijkt dat 70 procent van de leiders (milde) vormen van psychopathologie vertoont.¹ Veel leiders zijn bovengemiddeld neurotisch, narcistisch en vertonen trekjes van emotionele instabiliteit. Weinig leidinggevendenden zijn zich daar zelf van bewust. Ze hebben vaak een afwijkend en (te) positief beeld van hun eigen capaciteiten. Dit blijkt bijvoorbeeld al vele jaren op rij bij het Nationaal Leiderschaps-onderzoek, waarbij 500 leiders en hun ondergeschikten worden bevraagd over de leiderschaps-kwaliteiten in hun organisatie. Zo vindt 84 procent van de leiders zichzelf mensgericht, terwijl van de ondergeschikten slechts 56 procent dat beeld heeft. Evenzo voor directief (5 om 30 procent) en benaderbaar (92 om 49 procent). Ten slotte vindt 86 procent van de

leidinggevendenden zichzelf een inspirator, terwijl slechts 33 procent van de ondergeschikten dat beeld herkent. Maar dat is maar één reden waarom soms onbegrijpelijke besluiten genomen worden.

Het tweede probleem vormt de homogeniteit van de raden zelf. Er zijn veel studies gedaan naar de kwaliteit van besluitvorming door homogene groepen. Een van de meest overtuigende en gezaghebbende studies is van Irving I. Janis, die in jaren zestig van de vorige eeuw onderzocht waarom de Amerikaanse regering het besluit nam om enkele duizenden in Amerika door de CIA getrainde en bewapende rebellen te laten landen in de Varkensbaai in Cuba. De rebellen moesten het daar opnemen tegen het goed getrainde, uitgeruste en gemotiveerde regeringsleger van 400.000 man van Fidel Castro, die bovendien grote steun onder de bevolking genoot. Volkomen voorspelbaar een kansloze missie. Alle opstandelingen werden binnen enkele dagen gedood of gevangengenomen. Dit was een militaire actie waarmee het kabinet van president John F. Kennedy echter unaniem had ingestemd. Janis kwam als verklaring met het begrip groupthink. Bevloegen, homogene groepen met sterke leiders hebben bij besluitvorming geen oog voor tegenargumenten en nemen onder tijdsdruk grote risico's. Deze bevindingen zijn in de jaren daarna later door tal van onderzoekers bevestigd.

Het derde probleem dat de besluitvorming van dit soort groepen negatief beïnvloedt is de afhankelijkheid van de ondergeschikten. Veel ambtenaren of werknemers zien wel degelijk dat er haken en ogen

kleven aan een dom besluit van hun baas, maar ze houden hun mond. De baas zal het wel weten, de hele groep met topfunctionarissen heeft er per slot van rekening over nagedacht en het geven van een afwijkende mening leidt niet zelden tot negatieve gevolgen voor je carrière of positie in de hiërarchie.

Nu lijkt dat allemaal theoretisch, maar zelf was ik in het grijze verleden gedurende ruim drie jaar aanwezig bij de besluitvorming van de Legerraad² en ik zag daar veel kenmerken van groupthink terug. De commandant had twee manieren om onderwerpen in te leiden. In het geval hij al een duidelijke voorkeur had deed hij dat op ‘suggestieve’ wijze. Met woorden als ‘het lijkt me duidelijk dat’ en ‘in het stuk worden prima oplossingen gesuggereerd’ signaleerde hij aan de overige generaals in de zaal dat hij een duidelijke voorkeur had. Als hij daarna het woord gaf aan alle aanwezigen, was het aantal ‘instemmers’ altijd opvallend hoog. Hierbij weken leden van de raad niet zelden plotseling af van de fiches die hun staf hen had meegegeven. Je zag ze denken: ‘De baas heeft zijn keuze al gemaakt, daar ga ik geen ruzie over maken, want ik heb nog andere punten die ik wil binnenhalen’. Een ongeschreven regel tijdens dit soort raadsvergaderingen was immers dat je als ondercommandant best één keer een tegendraads geluid mocht laten horen, maar toch niet vaker tijdens één vergadering. Anders werd je ervaren als de ‘stoorzender’ die de boel ophield, schaarse tijd vermorste en het gezamenlijke loyaliteitsgevoel in de groep verstoorde dat we ‘door dik en dun de visie en opvattingen van onze hoogste baas delen’.

Toen ik in die tijd een collega van de marine, die in een vergelijkbare functie bij de Admiraliteitsraad³ zat, vroeg hoe dat bij hen toeling, bleken er meer overeenkomsten dan verschillen. Ik ben er dan ook van overtuigd dat de raden bij alle krijgsmachtdelen en ook op het niveau van het ministerie in die tijd vergelijkbaar functioneerden.

Over de kwaliteit van de huidige raden kan ik natuurlijk niets zeggen. Vrij algemeen hoor ik bewindspersonen en generaals de voordelen van

Onze belangrijkste militaire partner is de afgelopen jaren helaas uitgegroeid tot hét voorbeeld van de toxic triangle-theorie

diversiteit in besluitvormende fora prijzen. Maar of daar ook echt wat mee gebeurt? Maar mocht u daarbij zitten en een column willen schrijven? Zelf heb ik indertijd de belangrijkste bevindingen van de studie van Janis op een A4-tje gezet en met een warm leesadvies aan mijn bevelhebber gegeven. Of hij het gelezen heeft weet ik niet, maar aan zijn aanpak veranderde weinig. Vermoedelijk was hij, net als de meeste leidinggevendenden, meer geïnteresseerd in snel en unaniem genomen besluiten dan in het organiseren van zijn eigen tegenspraak. Dat was overigens wel de oplossing die Kennedy implementeerde in zijn regering na het fiasco van de Varkensbaai. Zijn broer Robert, minister van Justitie, kreeg de opdracht om voor elk voorstel een team van tegenstanders samen te stellen en de argumenten van dat team luid en duidelijk te laten horen. Hoe het met de gebroeders Kennedy is afgelopen is bekend. Alle twee morsdood geschoten! Ik vermoed dat een pure narcist als de voormalige Amerikaanse president Donald Trump (duidelijk gevalletje van psychopathologie), die zich omringde met loyalisten (groupthink) en mensen die hem tegenspreken gelijk onder druk zet, gedurende zijn ambtstermijn deze aanpak al lang niet meer heeft gevolgd. Zo is onze belangrijkste militaire partner de afgelopen jaren helaas uitgegroeid tot hét voorbeeld van de toxic triangle theorie. Ziet u bij Sleepy Uncle Joe of één van de defensie-raden al verbetering? Laat het weten. ■

- 1 Lees maar eens een van de vele boeken van Nederlands internationaal meest succesvolle auteur, hoogleraar aan de Harvard Business School en oprichter van het Global Leadership Center in Parijs Manfred Kets de Vries.
- 2 Voorloper van de Landmachtraad.
- 3 Voorloper van de Marineraad.

De minister en de majesteit

Adriaan Dijkhoorn, minister van Defensie in oorlogstijd

Door Tobias van Gent

Amsterdam (Boom) 2022

464 blz.

ISBN 9789024446780

€ 39,90

Het kortstondige ministerschap van luitenant-kolonel Adriaan Dijkhoorn (Den Haag, augustus 1939 – Londen, juni 1941) bevat alle ingrediënten voor een spannende Netflixserie. Een verrassende opkomst als vakminister ten tijde van oplopende spanningen, een bitter conflict met opperbevelhebber generaal I.H. Reijnders resulterend in diens vervanging door generaal H.G. Winkelman, een koel hoofd tijdens de dramatische meidagen, drijvende kracht achter het besluit het kabinet naar Londen te laten uitwijken, zondebok bij koningin Wilhelmina voor haar pijnlijke 'vlucht', doelwit voor hofintriges, afbladderend gezag door roddel, loyaal aan jaargenoten, om uiteindelijk door Wilhelmina tot aftreden te worden geprovoceerd. Deze goedgeschreven biografie leest niet alleen als een thriller, maar is het resultaat van gedegen onderzoek en leidt tot nieuwe inzichten over het handelen van Dijkhoorn op en buiten het pluche.

Haags militair circuit

De minister en de majesteit is chronologisch opgebouwd. Het eerste deel ('Militair en docent') staat in het teken van de introductie van de hoofdrolspeler, geplaatst tegen de belangrijkste ontwikkelingen in en

rond de krijgsmacht. Na zijn opleiding aan de KMA speelt Dijkhoorns loopbaan, op enkele korte plattelingen bij de troep na, zich vooral bij opleidingsinstituten en staven af. Docent aan de KMA, beste leerling van zijn HKS-klas, vervolgens een van de beste leerlingen van de Franse Ecole Supérieure de Guerre en docent aan de HKS. Hij is nadrukkelijk aanwezig in het Haagse militaire circuit, ook als (bestuurs)lid van de Vereniging tot Beoefening van de Krijgswetenschap en redacteur van de *Militaire Spectator*, en steekt zijn visie op tactische- en bewapeningsvraagstukken niet onder stoelen of banken. Hij hangt de Franse school aan: het gevecht moet goed voorbereid en gecoördineerd worden (*bataille conduit*) met gecentraliseerde bevelvoering, waarbij vuur belangrijker is dan beweging. Begin 1938 wordt hij als afdelingshoofd de militaire adviseur van minister J.J.C. van Dijk. Met zijn onafhankelijke adviezen maakt hij zich niet geliefd bij de legertop.

Het tweede deel ('Minister van Defensie') beslaat de helft van het boek. Van Dijk wil niet tot het kabinet-De Geer toetreden en beveelt na de weigering van de kabinetszetel door commandant veldleger luitenant-generaal J.J.G. baron Van Voorst tot Voorst de ambitieuze en zelfbewuste Dijkhoorn aan. De Geer delegeert het veiligheidsbeleid aan twee vakministers: Dijkhoorn en de ervaren diplomaat E.N. van Kleffens. Zij pogen, in strijd met het formele neutraliteitsbeleid, in het diepste geheim met Brussel, Parijs en Londen tot afspraken te komen in het geval van een Duitse inval. De begroeting van de nieuwe bewindsman door Reijnders is overigens veelzeggend: 'Zo,... Excellentie!'. Met vaardige pen beschrijft Van Gent, die naam heeft gemaakt met een proefschrift over het falende neutraliteitsbeleid, hoe de conflictstof zich opstapelt: over Reijnders' streven naar de Staat van Beleg, over de sociaal-democratische mobilisatieclubs, maar vooral over het gezag over het krijgsbeleid en het krijgsplan zelf. Bij het laatste draait het om de vraag waar het zwaartepunt van de Nederlandse verdediging zou moeten liggen en hoe hardnekkig de Peel-Raamstelling moet worden verdedigd. Reijnders hecht hier zeer aan met het oog op mogelijke geallieerde samenwerking. Het vertrouwen in de Opperbevelhebber verdampt snel en met volledige steun van staatshoofd en collega's vervangt Dijkhoorn Reijnders door Winkelman. Dit zet kwaad bloed, niet alleen bij Reijnders die in 1945 zijn gram nog probeert te halen, maar ook bij een aantal van diens stafofficieren. Minister en opperbevelhebber werken nauw samen en hakken knopen door met betrekking tot het krijgsplan. Alles wordt gezet op standhouden in de Vesting Holland.

Intriges in Londen
De Duitse aanval maakt een eind aan de illusies. Dijkhoorn houdt het hoofd koel. Zijn grootste wapenfeit is dat hij in het krijgsverloop op 13 mei

aanleiding ziet voor een vertrek van de regering naar Groot-Brittannië. Ondanks tegenstand van Winkelman, enkele hoge ambtenaren en een paar twijfelende collega's drukt hij door. Omdat niemand zin heeft om deze onwelgevallige boodschap aan Wilhelmina door te geven, doet de plichtsgetrouwe Dijkhoorn dat zelf. Een vorstelijke snauw is de reactie. Voor haar is en blijft de pijnlijke aftocht de grootste vernedering uit haar leven, waarvoor zij de militair leidinggevendenden uit de meidagen verantwoordelijk acht. Dijkhoorn is in nog geen etmaal van bewindsman over de grootste krijgsmacht uit de Nederlandse geschiedenis tot minister van de kleinste krijgsmacht geworden. Het krachtigste element, de Koninklijke Marine, probeert zich uit alle macht aan zijn gezag te onttrekken. Hij heeft in Londen zijn handen vol aan het Nederlandse legioen, waar defaitisme en gebrek aan discipline de boventoon voeren. Dijkhoorn poogt de sterkte uit te breiden door instelling van de dienstplicht voor Nederlanders in het buitenland. Dit levert echter niet de verwachte versterking op. Voor Wilhelmina is hij als exponent van het oude leger een zondebok (net als Winkelman die zij na 1945 weigert te ontmoeten). Dat Dijkhoorn in de ministeraad steeds een realistische schets geeft van de militaire situatie, behaagt haar niet en achterklap doet twijfel ontstaan over zijn standvastigheid. De conflicten met Van 't Sant, de particulier secretaris van de vorstin, die erin slaagt directeur van de Centrale Inlichtingendienst te worden en voortdurend jengelt om een generaalspet, alsmede met prins Bernhard, die de bewindsman voortdurend met adviezen en verzoeken bestookt, hopen zich op. De rechtlijnige Dijkhoorn neemt

stelling tegen onheuse behandeling van jaargenoten en relaties. De intriges en het geroddel maken hem onzeker. Een gebrek aan incasseringsvermogen en onverstoorbareheid breken hem op. Volgens de auteur, die zelf als oud-lid van de Tweede Kamer het klappen van de zweep kent, ontbeert hij deze essentiële eigenschappen voor een bewindsman. Dijkhoorn mist politieke behendigheid, waardoor de onvoorwaardelijke steun van zijn collega's afbrokkelt. Wilhelmina maakt hier, met hulp van premier P.S. Gerbrandy, gebruik van om hem te lozen.

'Moeilijk meubel'

Ontslag als minister, maar niet als militair. In het derde deel ('Bureau-generaal') komen Dijkhoorns lotgevallen na juni 1941 ter sprake. In december 1941 wordt hij, inmiddels generaal-majoor, een van de twee Nederlandse vertegenwoordigers in de Combined Chiefs of Staff, de hoogste geallieerde oorlogsraad. Bij aankomst in Washington blijkt de val van Nederlands-Indië de vaderlandse positie te hebben gemarginaliseerd. Hij gaat zich, in nevenfunctie, bezighouden met de moeizame werving, het verbeteren van de informatiepositie in de VS en het uitvoeren van een studie naar een moderne legerorganisatie. Hij heeft een goed netwerk en weet in de VS steun te vinden voor de opleiding van een mariniersbrigade. Na het mislukken van Market Garden maakt Dijkhoorn zich zorgen over mogelijke geallieerde operaties in West-Nederland. Op eigen gezag spreekt hij hierover met geallieerde kopstukken en tot woede van Gerbrandy duikt hij in Londen op. Hij wordt daar als 'moeilijk meubel' gezien. Dijkhoorn krijgt opnieuw een studie-opdracht: de organisatie van

de naoorlogse krijgsmacht. De nieuwe minister van Oorlog, J.E. de Quay, maakt hem waarnemend Chef Generale Staf. In die hoedanigheid is hij betrokken bij topeverleg bij SHAEF over Operatie Manna. Tijdens overleg met de chef-staf van Eisenhower spreekt Dijkhoorn op grond van militair-technische argumenten twee keer premier Gerbrandy tegen. Uiteindelijk houdt Wilhelmina zijn benoeming tot Chef Generale Staf tegen. Als doekje voor het bloeden volgt bevordering tot luitenant-generaal en een lidmaatschap van het Hoog Militair Gerechtshof.

Portret De Jong weerlegd

Van Gent maakt de verdiensten van Dijkhoorn duidelijk. Vooral het besluit om naar Londen uit te wijken is cruciaal geweest voor de Nederlandse positie tijdens en na de oorlog. De studie toont tevens hoe Wilhelmina een carrière kon maken of breken en constitutionele grenzen overschreed. Overtuigend weerlegt Van Gent het vileine portret dat Loe de Jong van Dijkhoorn heeft geschetst. Diens verwijt van defaitisme houdt geen stand. Net als Wilhelmina geloofde Dijkhoorn in een geallieerde overwinning, maar als militair deskundige wees hij erop dat Groot-Brittannië daarvoor een krachtige bondgenoot nodig had. Van Gent is niet in de valkuil van de biograaf getrapt en benoemt nadrukkelijk waar Dijkhoorn te kort schiet, onhandig is of vanuit te grote zelfverzekerdheid opereert. Enkele slordigheden – zo rommelt Van Gent met begrippen als kadermilitieleger en militie-leger, rangen (Van Hiltten, Fabius) en aanduidingen (NIMH) – doen aan de waarde van deze biografie niets af. ■

Piet Kamphuis

Generaal Haex aan de wieg en het graf van de IJssellinie*

‘Your IJssel river is no obstacle at all. I can jump over it.’¹ Veldmaarschalk Montgomery was in 1949 zeer sceptisch over een mogelijke waterlinie langs de IJssel om Europa te verdedigen tegen een Russische inval. Dit liet hij blijken tijdens een vergadering van alle generaals en sectiehoofden in Den Haag. Het originele plan van de geallieerden, een verdediging achter de Rijn, liet een groot deel van Nederland overgeleverd aan de Russen. Vandaar dat Nederland aandrong op het overwegen van een IJssellinie.² Montgomery’s woorden maakten vooral indruk op de notulist, Joseph Constantine Eugène (Joop) Haex, kapitein van de Generale Staf.³

FOTO: BEELDBANK NIMH

J.C.E. Haex als staatssecretaris van Defensie

Joop Haex zag in de IJssel wel potentie, en noodzaak, om Nederland beter te beschermen in de Koude Oorlog. Het weekend na de vergadering reed hij naar Pannerden, naar de splitsing van de Rijn in de Waal en de Nederrijn. ‘Tot op de dag van vandaag ben ik onder de indruk van het massale (en beheerste) geweld dat ik toen voor mij zag’, schreef hij in 1997.⁴ Hij nam zijn chef, luitenant-kolonel C.J. Valk, mee en ook die raakte overtuigd van de potentie van een IJssellinie. Samen hebben zij bijgedragen aan de motivering van het realiseren van dit plan, dat in 1951 is goedgekeurd.

Wat volgde waren jaren van hard werk door Rijkswaterstaat en de genie van de landmacht, en uiterste geheimhouding. Er waren enkele duizenden mensen betrokken bij ‘Plan C’ (naar Menno van Coehoorn) en ‘Plan D’ (‘noodbruggenpontoonplan Deventer’, waar een van de stuwen gebouwd zou worden).⁵ Haex was toen al vertrokken naar Washington, waar hij militair attaché werd als beloning voor zijn doorzettingsvermogen in het ‘plan C-gekrakeel’, zoals hij het zelf omschreef.⁶ Met de uitvoering van de plannen had hij niets te maken. Wel werd Haex in 1952 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau, voor zijn ‘inspanning en doorzettingsvermogen’ waaraan het ‘te danken is geweest, dat het plan, waarmee een zeer hoog bedrag was gemoeid [...] door de Regering kon worden goedgekeurd en tot uitvoering gebracht.’⁷

FOTO BEELDBANK NIMH

Sloop van een van de stuwen van de IJssellinie

Haex had nadien een succesvolle carrière binnen Defensie. In 1959 werd voor hem zelfs speciaal een nieuwe functie gecreëerd: hoofd Bureau Voorlichting, Vorming en Psychologische oorlogsvoering (VVP) binnen het Hoofdkwartier van de Generale Staf, waarin hij pionierswerk verrichtte.⁸ De kroon op zijn werk kwam op 14 augustus 1963, toen Joop Haex voor het eerst werd benoemd tot staatssecretaris van Defensie, belast met de Koninklijke Landmacht. Als staatssecretaris heeft hij opnieuw blijvende invloed gehad op Defensie door de bezuinigingsoperaties Chirurg, Bever en Egel.⁹

Ondertussen waren de verdedigingsplannen van de NAVO opgeschoven naar het oosten. In de Bondsrepubliek Duitsland was de Bundeswehr opgericht, wat de uitbreiding van de verdedigingsstrategie mogelijk maakte. Deze *Forward Defense Strategy* werd tussen 1958 en 1963 in fases ingevoerd. De hoofdverdedigingslijn lag nu niet meer bij de Rijn en de IJssel, maar langs de Weser en de Fulda. De IJssellinie had voortaan geen nut meer.¹⁰

Begin 1964 ontving minister van Defensie P.J.S. de Jong het voorstel van zijn staatssecretaris om de Plannen C en D op te heffen. De IJssellinie was een hindernis geworden voor de bevoorradings- en de terugtrekking van de Nederlandse troepen in West-Duitsland, en het onderhoud drukte te zwaar op de Nederlandse budgetten.

Haex hakte de knoop door en kreeg op 21 februari 1964 goedkeuring van de minister.¹¹

Zo had Haex aan de wieg gestaan van de IJssellinie, en was hij vijftien jaar later verantwoordelijk voor de liquidatie. De IJssel had diepe indruk op hem gemaakt en hem een onderscheiding opgeleverd, maar spreken over zijn verdiensten kon hij pas in 1990, toen de geheimhouding officieel werd opgeheven na de val van de Berlijnse Muur. ■

* Onderzoek en tekst door Doris de Witt.

- 1 J.C.E. Haex, 'Inleiding', in: J.R. Beekmans en C. Schilt (red.), *Drijvende stuwen voor de landsverdediging. Een geschiedenis van de IJssellinie* (Zutphen, Walburg Pers, 1997) 12.
- 2 J. Hoffenaar, 'De IJssellinie. Een frontlinie in de Koude Oorlog', *Armex* 93 (2009) 25-28.
- 3 Haex schreef een aantal artikelen in dit tijdschrift, bijvoorbeeld: E.J.C. Van Hootegem en J.C.E. Haex, 'Gevechtsbereidheid, één der grondslagen voor een hoge gevechtswaarde', *Militaire Spectator* 130 (1961) (10) 365-369.
- 4 Haex schreef dit op voor het concept van de inleiding van Beekmans en Schilt (red.), *Drijvende stuwen*, brief te vinden in zijn persoonlijke archief, collectie NIMH, nog niet geïnventariseerd.
- 5 J. Hoffenaar, 'De IJssellinie', 26.
- 6 Concept inleiding, persoonlijk archief Haex.
- 7 Brief aan J.C.E. Haex van het Bureau Onderscheidingen met hierin het document voor de officiële onderscheiding, ondertekend op 18 oktober 1952, persoonlijke archief Haex.
- 8 'Staatssecretaris op defensie. Joop Haex. Joyeuze figuur en "doordrukker"', *Het Parool*, 14 augustus 1963.
- 9 J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, Sectie Militaire Geschiedenis, 1994) 240-246.
- 10 E.C. de Reijer, *De IJssellinie 1950-1968* (Zwolle, Waanders Uitgevers, 1997) 128-129.
- 11 De Reijer, *De IJssellinie 1950-1968*.

MEDEDELING

Voorlichting master Military Strategic Studies 15 maart

In september 2023 start weer een master-programma *Military Strategic Studies* aan de Faculteit Militaire Wetenschappen (FMW). Een voorlichtingsavond voor geïnteresseerden vindt plaats op 15 maart.

De voorlichtingsavond begint om 19.00 uur op de Kromhoutkazerne in Utrecht en duurt tot circa 20.30 uur. Na afloop is het mogelijk om individuele vragen te stellen. Geïnteresseerden kunnen zich aanmelden voor deze voorlichting via het e-mailadres master.mss@mindef.nl.

De Engelstalige MSS vindt plaats in deeltijd, duurt twee jaar en biedt jaarlijks plaats aan

ongeveer 45 studenten. Deze breed opgezette strategische master focust op de rol van het militaire instrument binnen de context van hedendaagse veiligheidspolitiek vanuit een westers perspectief. De master geeft een grondige analyse van moderne strategische (veiligheids)issues.

De studie belicht onder meer de rol van inlichtingen(organisaties) bij het veiligheidsbeleid en de relatie tussen veiligheidsvraagstukken en het strategische concept daarvoor. Ook de ethische en juridische legitimeringvraagstukken die met de inzet van de krijgsmacht samenhangen komen aan bod. Verder gaat het

FOTO MCD/AARON ZWAAL

programma in op actuele thema's zoals cyberoperaties, (contra)terrorisme en het veranderende karakter van oorlogvoering.

De masteropleiding is primair bedoeld voor Nederlandse officieren en burgerpersoneel in vaste dienst bij Defensie. Daarnaast is de master toegankelijk voor civiele (niet-Defensie) studenten met een recente en relevante universitaire opleiding; officieren van bondgenoten of partnerlanden; en militairen met een aanstelling bij het reservepersoneel (reservisten en Defensity College-studenten).

Om in aanmerking te komen voor deze master moeten officieren en burgerpersoneel van Defensie minimaal een universitair bachelor-diploma hebben, of een opleiding KMA/KIM langmodel, of Hogere Defensie Vorming hebben afgerond. Daarnaast dienen zij enige jaren werkervaring te hebben. Civiele studenten en anderen moeten minimaal een recente en relevante universitaire bacheloropleiding afgerond hebben. Voor allen is ook een bewijs van Engelse taalvaardigheid vereist.

De opleiding is kosteloos voor de primaire doelgroep (defensiepersoneel in vaste dienst) en voor buitenlandse militaire studenten. Overige deelnemers betalen een instellingstarief (dit betreft onder meer civiele studenten, reservisten, studenten via Defensity College, andere departementen of niet-gouvernementele organisaties).

Kandidaten uit de primaire doelgroep (defensiepersoneel in vaste dienst) die niet aan de toelatingseisen voldoen, maar wel een HBO-bachelor of HBO-masteropleiding hebben

FOTO MCD, AARON ZWAAL

afgerond, kunnen via een deficiëntie-programma (schakelprogramma) hun kennis en vaardigheden op het vereiste niveau brengen. Na een succesvolle afronding van het deficiëntie-programma kan de kandidaat in het selectieproces – in concurrentie met anderen – meedingen naar een van de beschikbare plaatsen in de masteropleiding.

Meer informatie over het masterprogramma is te vinden op de website: www.defensie.nl/onderwerpen/defensieacademie/opleidingen/masteropleiding-military-strategic-studies. Inschrijven voor het studiejaar 2023-2024 (aanvang september 2023) kan vanaf 1 februari tot en met 31 mei. Interesse voor de MSS kan ook alvast kenbaar gemaakt worden via het e-mailadres master.mss@mindef.nl.

MEDEDELING

Voorlichting master CIIMT 9 februari en 9 maart

In september 2023 start weer de master Compliance and Integrity in International Military Trade (CIIMT) aan de NLDA.

Voorlichtingsavonden zijn op 9 februari van 18.00-19.00 uur op de Kromhoutkazerne in Utrecht (V05 Muidenzaal) en op 9 maart (online). Aanmelden voor de voorlichting kan via het e-mailadres master.ciimt@mindef.nl.

FOTO MCD, LOUIS MEULSTEE

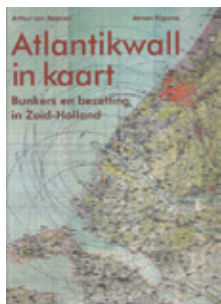
Bij de master CIIMT staat de complexe wereld van de handel in militaire en dual-use goederen centraal: hoe kan een organisatie voldoen aan de nieuwste regelgeving rond strategische handel? Tijdens deze master worden managementvraagstukken bestudeerd rond de *export control* van militaire en dual-use items. Omdat deze vragen vaak economische, ethische, organisatorische, juridische en strategische elementen omvatten worden ze vanuit verschillende perspectieven geanalyseerd.

Door gebruik te maken van de nieuwste wetenschappelijke kennis en inzichten vanuit de praktijk leren studenten tijdens de master CIIMT managementvraagstukken te beantwoorden rond strategische handel en krijgen zij handvatten voor het opzetten van een effectief *internal compliance programme*.

De master is bedoeld voor defensiepersoneel, (buitenlandse) militaire officieren van NAVO-lidstaten, NAVO-medewerkers, beleidsmedewerkers (BuZa, MoD) en de private sector (bijvoorbeeld de defensie-gerelateerde industrie).

Meer informatie over de opleiding is te vinden op de website: www.defensie.nl/onderwerpen/defensieacademie/opleidingen/masteropleiding-compliance-and-integrity-in-international-military-trade. Inschrijven kan van 1 februari tot 15 mei. Voor die tijd is interesse kenbaar te maken via het e-mailadres master.ciimt@mindef.nl.

SIGNALERINGEN

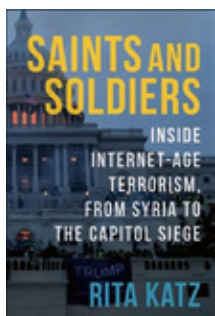

Atlantikwall in kaart

Bunkers en bezetting in Zuid-Holland
Door Arthur van Beveren en Jeroen Rijpsma m.m.v. Sven Maaskant
Rozenburg (Rijpsma Drukkers) 2022
328 blz.

ISBN 9789078012092
€ 49,95

Atlantikwall in kaart. Bunkers en bezetting in Zuid-Holland behandelt thematisch de planning en bouw van de Duitse verdedigingswerken, de bezettingsmacht, de gevolgen voor de burgerbevolking, oefeningen en de daadwerkelijke strijd en de nasleep van vijf jaar overheersing. Met 120 unieke kaarten en plattegronden en tientallen foto's uit archieven en privécollecties in binnen- en buitenland ondersteunen de auteurs het strategische belang van het Zuid-Hollandse kustgebied en achterland voor de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog. Tevens maken zij duidelijk hoe dit belangrijke gedeelte van de linie paste in de hele Atlantikwall, die van Zuid-Frankrijk tot aan Noord-Noorwegen liep.

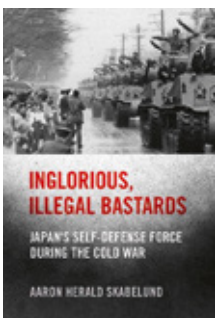

Saints and Soldiers

Inside Internet-Age Terrorism, From Syria to the Capitol Siege
Rita Katz
New York (Columbia University Press) 2022
368 blz.

ISBN 9780231203500
€ 30,-

Rita Katz, expert op het gebied van contraterreur, begon meer dan tien jaar geleden met het in kaart brengen van extreemrechtse fora op internet, waar de Amerikaanse regering volgens haar te weinig aandacht voor had. In *Saints and Soldiers* stelt zij veel overeenkomsten vast met de jihadistische sites en organisaties die zij tot dan toe inventariseerde. Katz concludeert dat sommige terroristische organisaties bijna alleen op internet lijken te bestaan, totdat een aanhanger in de 'echte wereld' een aanslag pleegt. In dat verband noemt ze ook de volgers van QaNon en de bestorming van het Capitool in Washington in januari 2021.

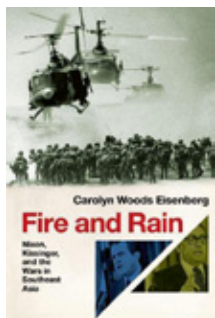

Inglorious, Illegal Bastards

Japan's Self-Defense Force During the Cold War
Door Aaron Herald Skabelund
New York (Cornell University Press) 2022
348 blz.

ISBN 9781501764370
€ 55,-

In *Inglorious, Illegal Bastards*, onderzoekt Aaron Skabelund de positie van de Japanse landmacht na de Tweede Wereldoorlog. Grondwettelijk beperkt tot verdedigende actie moesten de strijdkrachten een strijd voeren voor binnenlandse erkenning. Skabelund beschrijft meerdere initiatieven waarbij de landmacht het contact met het publiek zocht of meedeed aan civiele bouwprojecten of hulpacties na natuurrampen. In de landmacht zelf lag de focus onder meer op het verbreiden van een vernieuwd patriotisme en een breuk met sommige tradities. Dat leverde een nieuwe identiteit op en stelde de landmacht in de loop van de tijd in staat militairen uit te zenden naar VN-vredesmissies.

Fire and Rain

Nixon, Kissinger, and the Wars in Southeast Asia
Door Carolyn Woods Eisenberg
New York (Oxford University Press) 2022
632 blz.

ISBN 9780197639061
€ 40,-

Carolyn Eisenberg, hoogleraar Amerikaanse geschiedenis en buitenlandse betrekkingen aan Hofstra University, gaat in *Fire and Rain* dieper in op de relaties met de Sovjet-Unie en China tijdens de Vietnamoorlog, waarvoor zij nieuwe archieven aanboorde. Ze verweeft haar betoog over de diplomatie met de militaire ontwikkelingen en de binnenlandse reactie op de oorlog in de VS. Volgens Eisenberg deed de Amerikaanse regering destijds geheime concessies aan Moskou en Beijing rond wapenbeheersing, de oorlog tussen India en Pakistan en Taiwan. Ze wijst in *Fire and Rain* ook op de tegenstrijdige belangen van de regering, de top van de strijdkrachten, het Congres en de gemobiliseerde vredesbeweging.

